

Kryštof Šámal
Fakulta Humanitních studií
Univerzita Karlova v Praze

Bakalářská práce

„Niklas Luhmann:
Teorie společnosti – sociální systémy a jejich kontext“

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.
Praha 2009

Obsah:

Úvod	2
1. Teoretické pozadí a vlivy	5
2. Systémová teorie - Systém a funkce	11
2.1 Systém a prostředí	14
2.2 Sociální systémy	17
2.2.1 Interakční systémy	19
2.2.2 Organizační systémy	20
2.3 Společnost jako systém	21
3. Autopoiesis	25
4. Smysl	29
5. Komunikace, média a kódy	33
5. 1 Selektce	34
5. 2 Média činí komunikaci pravděpodobnější	39
5.2.1 Luhmannovo rozdělení médií	40
5.3 Binární kódy	42
6. Niklas Luhmann versus Talcott Parsons, aneb difference versus integrace ...	44
6.1 Cíle, výchozí body, témata	45
6.2 Koncepce	46
6.3 Sociální systém nebo sociální systémy?	48
6.3.1 AGIL	49
6.4 Diference a její dopady	53
7. Závěr	56

Čestné prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.“

V Praze dne 21.5.2009

.....
Kryštof Šámal

Poděkování:

Mé díky patří především Doc. PhDr. Jiřímu Šubrtovi, CSc., za průběžnou a rychlou komunikaci, věcné připomínky, nápady a doporučení textů vhodných k vypracování bakalářské práce. Poté též doc. Ing. Karlovi Müllerovi, CSc., který mně Doc. PhDr. Jiřího Šubrtu, CSc. doporučil. Dále bych chtěl poděkovat mé matce za trpělivost a pomoc ve všech ohledech, mé přítelkyni a v neposlední řadě také všem přátelům a zejména těm, kteří mi poskytli zpětnou vazbu, poté co si práci přečetli.

ÚVOD

Předmětem bakalářské práce je systémová teorie německého sociologa Niklase Luhmanna. Jeho vědecký záběr je značně široký, a tak musel být ve svém důsledku zúžen záběr tohoto textu. Cílem této bakalářské práce je tak předložit s pomocí několika knih jak primárního, tak sekundárního charakteru určitý výklad základních myšlenek, koncepcí a s tím souvisejících pojmů, týkajících se především Luhmannovy teorie společnosti s hlavním zaměřením na sociální systémy a jejich kontext. Zcela na konci práce pak bude uvedeno stručné orientační srovnání hlavních znaků koncepce Luhmannovy s hlavními znaky koncepce Luhmannova předchůdce Talcotta Parsonse. Důvodem je zdůraznění rozdílností obou koncepcí, na jehož základě by mělo vyjít zřetelněji najevo, do jaké míry je Luhmannova koncepce inovační a originální, což je nejvíce patrné právě v souvislosti s odlišnostmi od dnes již, dalo by se říci, tradiční koncepce Parsonsovy.

Práce si v žádném případě nenárokuje interpretační charakter, snad jen s výjimkou v podobě oné poslední kapitoly pojednávající o rozdílech Parsonsovy a Luhmannovy teoretické koncepce. Ovšem samozřejmě není vyloučeno, že k určitým interpretacím mohlo dojít i ve výkladové části, jelikož každý čtený text je v určitém smyslu čtenářem interpretován (pochopitelně za předpokladu, že čtenář není současně autorem), ale primární snahou bylo především vyložit základní Luhmannovy myšlenky v co možná nejpřesnější a nejsrozumitelnější formě.

Co se týká literatury, jež byla pro potřeby této práce využita, je nutné říci, že situace v České republice je v tomto ohledu relativně složitá. Z obrovského

množství knih Niklase Luhmanna jsou do češtiny přeloženy pouze dvě: „*Láska jako vášeň. Paradigm lost.*“ vydaná nakladatelstvím PROSTOR v roce 2002 a „*Sociální systémy. Nárys obecné teorie.*“ Vydaná nakladatelstvím CDK v roce 2006. Podobně neutěšená situace panuje i na poli literatury sekundární věnované tomuto autorovi, jež je bezesporu jedním z nejdůležitějších, současných, německých myslitelů. V podstatě jedinou cestu k němu nám v českém jazyce poskytuje Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. a jeho sborníky „*Postparsonsovske teorie sociálních systémů*“, vydáno Karolinem v roce 2007 a „*Soudobá sociologie (Teoretické koncepce a jejich autoři)*“, vydáno Karolinem v témže roce, v nichž lze nalézt několik textů od různých autorů (Šubrt, Mucha, Skovajsa, Německý), jež se věnují z různých úhlů pohledu určitým koncepcím a myšlenkám Niklase Luhmanna a potom v neposlední řadě doslov Ilji Šrubaře k výše zmíněné knize „*Láska jako vášeň. Paradigm lost.*“.

Tomu, kdo by se rád seznámil s Luhmannovou tvorbou, tedy nakonec nezbyvá nic jiného, než sáhnout po originálech v německém jazyce, což je i s obstojnou znalostí německého jazyka dosti strastiplná cesta, jelikož Luhmann má ne nadarmo pověst značně obtížného autora. Popřípadě lze využít sekundární literaturu, jež je přístupná ve více jazycích. Já jsem vycházel především z německé knihy koncipované, jakožto úvod do Luhmanna – „*Luhmann leicht gemacht*“, autorky Margot Berghaus, vydané v druhém přepracovaném a doplněném vydání v roce 2003 v Kolíně v Německu (jejíž část jsem zároveň překládal v rámci bakalářského skeletového překladu). Občas jsem využil i knihy přehledového či slovníkového charakteru.

Struktura kapitol není koncipována jako přechod od obecného ke konkrétnějšímu ani jako postup od jednoduššího k složitějšímu, spíše odvíjí určité pojmy od jiných pojmů, tak aby pokud možno nedošlo k situaci, kdy je nějaká myšlenka či koncepce vykládána bez kontextuální znalosti v daném výkladu použitých a nutných pojmů. Ovšem netvrdím, že by tato snaha vždy byla úspěšná – ostatně Luhmannova koncepce systémové teorie s ohledem na

sociální systémy je značně složitou a v mnoha ohledech obtížně přístupnou teorií, která není nějak snadně a jednoznačně strukturovatelná a už jen proto doufám, že se této bakalářské práci podařilo přeci jen srozumitelně vyložit alespoň základní rysy nesporně velmi zajímavého Luhmannova přístupu k sociální realitě.

1. TEORETICKÉ POZADÍ A VLIVY

Niklas Luhmann, jeden z nejoriginálnějších a nejdůležitějších německých myslitelů dvacátého století, se narodil 8. prosince 1927 v Lüneburgu v Německu. Po konci druhé světové války studoval právo ve Freiburgu a následně byl zaměstnán ve veřejné správě jako právník na zemském ministerstvu v Hannoveru. Právní studium mu nebylo dostatečným v jeho zájmu zaměřeném na společnost a to ho vedlo následně k intenzivnímu, ve svém volném čase praktikovanému, studiu sociologické a filosofické literatury.

Jeho oblíbenými autory byli (snad i vlivem právníckého vzdělání a stylem přemýšlení, jež toto vzdělání posiluje) ti, kteří své myšlenky formulovali precizně a jejichž myšlení bylo dle Luhmanna konzistentním a „více vědeckým“. Na straně filosofie tak upřednostňoval četbu Edmunda Husserla (jehož fenomenologická koncepce Luhmanna později ovlivňovala čím dál tím více, jak uvidíme v jedné z následujících kapitol) a Immanuela Kanta, před přeci jenom více imaginativním a spekulativním Hegelem či Heideggerem. Na straně sociologie jsou pak jeho oblíbenci především Max Weber a Talcott Parsons. Je tedy celkem logickou konsekvencí jeho studijního zájmu, že se na počátku šedesátých let, v této době už mimochodem přednášel na vysoké škole správních věd ve Speyeru¹, vydal jako stipendista na Harvardskou univerzitu do Spojených Států Amerických a to přímo právě k čelnímu představiteli strukturního funkcionalismu Talcottu Parsonsovi. Ten se stal pro Luhmanna v počátcích jeho vlastního sociologického vzdělávání se a bádání obrovskou inspirací, proto teď ve stručnosti uvedu alespoň základní údaje o tomto americkém sociologovi světového věhlasu, jehož podrobnějšímu teoretickému srovnání s Luhmannem bude vyčleněna poslední kapitola bakalářské práce.

Talcott Parsons, původně student biologie a vystudovaný ekonom, který se na sociologii přeorientoval až v průběhu studií na *London School of*

¹ Univerzita ve Speyeru je také místem vzniku první Luhmannovi teoretické práce *Funktionen und Folgen formaler Organisationen* [1964], která dosáhla poměrně slušného ohlasu ve vědeckém světě a připravila tak v podstatě Luhmannovi cestu k institucionálnímu studiu sociologie a pozdější habilitaci a profesuře v tomto oboru pod vedením H. Schelskyho.

Economics a následného pobývání v Německu v Heidelbergu, kde mimo jiné studoval i dílo Maxe Webera *Protestantská etika a duch kapitalismu*, převzal v roce 1944 vedení katedry sociologie Harvardské univerzity po jejím zakladateli Pitirim Sorokinovi a v roce 1946 zakládá „*Department of Social Relations*“ sdružující tři obory sociálních věd – antropologii, psychologii a sociologii.² Stejně jako jeho předchůdce se příliš nevěnoval empirickému výzkumu (měl s ním však určitou zkušenost v rámci psychoanalýzy, jíž se zabýval) a důraz kladl hlavně na sociologicko-filosofické teoretické úvahy. Strukturní funkcionalismus má v pojetí T. Parsonse dvě vzájemně propojené složky a to sice teorii sociálního jednání a teorii sociálních systémů. Teorie sociálního jednání (prezentovaná především v Parsonsově knize „*The structure of social action*“, vydané v roce 1937) vychází z odkazu evropské sociologické tradice, do které v tomto kontextu teorie sociálního jednání zahrnuje Parsons osobnosti Maxe Webera, Vilfreda F. D. Pareta a také ekonoma Alfreda Marshalla. Později využívá také Émile Durkheima, jehož holistickou perspektivu, operující s pojetím společnosti sestávající z částí, kde celek společnosti je více než jenom souhrnem oněch částí, propojuje s Weberovou perspektivou individualistickou, operující s pojmem individuálního jednání.

Nechci na tomto místě nijak hlouběji zabíhat do obsáhlé sociologicko - teoretické koncepce T. Parsonse – přeci jen se zaměřím na tuto problematiku ve zmíněném srovnání s koncepcí Luhmannovou, chtěl bych však přesto uvést, alespoň schematicky, v odborné literatuře jednu z nejčastěji zmiňovaných a zároveň jednu z nejdůležitějších složek Parsonsovy sociální teorie, koncepci AGIL.

Podle této koncepce se každý sociální systém orientuje jak na události vnějšího prostředí, tak se zároveň soustředí na vlastní interní problematiku a současně se pohybuje mezi orientací na momentální potřeby plus dostupné

² Cuin, Ch.H. a Gresle, F., *Dějiny sociologie*, SLON, Praha 2004, str. 163 a také srov. Šubrt, Jiří a kolektiv autorů, *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 10

prostředky a mezi orientací na dlouhodobé zájmy a potřeby. Tyto různé orientace obstarává systém pomocí vlastních funkčně diferencovaných subsystémů. Termín AGIL zde označuje čtyři sektory, kde každé písmeno, z něhož je tento termín složen, označuje jeden z problémů vztahující se k obecné problematice přežití systému: *A = Adaptace, čili problém opatřování zdrojů z prostředí, čemuž se věnuje v rámci sociálního systému ekonomický subsystém; G = „Goals“, tedy cíle, čili mobilizace zdrojů a energií k dosahování systémových cílů a ustavení priorit mezi nimi – tím se zabývá v rámci sociálního systému politický subsystém; I = Integrace, čili potřeba koordinovat, přizpůsobit, regulovat vztahy mezi různými aktéry uvnitř systému prostřednictvím implementace norem – tuto funkci plní v sociálním systému právní instituce; L = „Latent pattern maintenance“, tedy udržování vzorců, čili nezbytnost motivovat aktéry k výkonu rolí pro systém nezbytných a potřeba mít mechanismus řízení vnitřního napětí v systému – tuto funkci plní v rámci sociálního systému výchovný a náboženský subsystém a rodina.*³ Zcela základním principem systémového bytí je pro T. Parsonse udržení rovnováhy, nebo jak on sám říká – ekvilibría.

N. Luhmann tedy v rámci svých prvních vědeckých krůčků na poli teorie sociálních systémů vystupuje jako, řekněme, „žák“ (i když toto označení není přesné, jelikož Luhmann byl již od počátku především velmi kritický jak k tradičním autorům, tak jejich koncepcím a současně se snažil vytvářet vlastní originální přístupy) T. Parsonse⁴, ovšem čím dál tím více rozvíjí vlastní koncept a v důsledku toho se postupně od svého „profesora“ vzdaluje až do více méně opoziční role vůči němu a v podstatě i vůči celému tradičnímu pojetí strukturálního funkcionalismu. Zcela zásadním rozdílem v přístupech těchto

³ *Sociologické školy, směry, paradigmata*, 2. Vydání, pro vydání připravili: Miloslav Petrušek, Alena Miltová a Alena Vodáková, SLON ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, Praha 2004, str. 120

⁴ N. Luhmann si T. Parsonse nevybral na základě jeho postavení a důležitosti na poli americké, ale i světové sociologie, nýbrž proto, že vědecký zájem Parsonsův, tedy systémová teorie, byl i hlavním zájmem Luhmannovým. Jeho cílem bylo, přesněji řečeno, sestavit systémovou teorii schopnou v co nejširším spektru popsat sociální procesy vysoce komplexní moderní společnosti.

dvou sociálních vědců je Parsonsova koncepce stavějící na integraci systému a zachování jeho struktur, oproti Luhmannově akcentování především funkcionální diferenciaci. J. Šubrt v souvislosti s tím používá výstižnou citaci A. Treibela: „*Je-li Parsons strukturním funkcionalistou, pak Luhmann je především funkcionalistou*“⁵, která jasně vymezuje zásadní myšlenkový rozchod obou sociologů.

Parsons samozřejmě nebyl jedinou inspirací Niklase Luhmanna, právě naopak. Luhmann často a s velkou oblibou sahá pro inspiraci i mimo pole sociálních věd. Velkým zdrojem myšlenek, které se pokoušel poté implementovat do vlastní teorie systémů (a nutno říci, že úspěšně, tedy tak, aniž by se jeho dílo stalo eklektickým), je pro něj především biologie a její přesahy do sociálních systémů – především obecná teorie systémů Ludwiga von Bertalanffyho, neurofyzologie - zejména biologická teorie poznání Herberta R. Maturany, kybernetika – zde předně problematika řízení samoregulujících se soustav, termodynamika a další. Využívání těchto vlivů je pro Luhmanna zcela klíčové, jelikož je podle něj tím, co může přivést zkosnatělou sociologii, používající nevyhovující zastaralé pojmosloví a obracející se neustále do minulosti k tradičním autorům a koncepcím, na cestu modernějšího způsobu bádání, otevřenému více zdrojům poznání, tedy i těm, které pramení v jiných vědních oblastech než je sociologie, antropologie apod. Tento svěží přístup je navíc zcela nutnou podmínkou pro pochopení a analýzu moderní společnosti, se kterou tradiční sociologie není schopna držet krok. Cílem sociologie nemá být vyrovnávání se s jejími duchovními otci a tradičními teoretickými směry, ale vyrovnávání se s moderními trendy, problémy a vývojem současné společnosti. Vyrovnáváním zde není myšleno projektování řešení, nýbrž poznávání a popisování významných procesů a fenoménů.

⁵ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 70

Myšlení N. Luhmanna, jako sociálního vědce, stojí na třech pilířích. Jsou jimi funkcionalismus, systémová teorie a radikální konstruktivismus (Luhmann však sám sebe nazývá v užším vymezení „*operativním konstruktivistou*“⁶).

Funkcionalismus jsme si výše ve zkratce vymezili vůči funkcionalismu strukturálnímu (strukturnímu), jako směr akcentující především funkcionální diferenciaci oproti strukturální integraci. Systémové teorii v podání N. Luhmanna se budeme věnovat v rámci celé této práce a nyní se ještě stručně seznámíme s pojmem konstruktivismus a s jeho radikální odnoží.

Konstruktivismus obecně je směr zkoumající poznávání vnější reality. Ve svém zkoumání dochází k tomu, že člověk může realitu pouze konstruovat, nikoliv beze zbytku poznat. Ovšem tím není zpochybněna realita jako taková, pouze je tím řečeno, že poznání oné skutečné reality se s ní samotnou nepřekrývá. To se víceméně shoduje i s širším vymezením operativního⁷ konstruktivismu, za jehož zástupce se N. Luhmann sám označuje, ani on tedy nepovažuje za možné úplně vyčerpávající poznání reality (tzn. poznání, jež by bylo zcela shodné se zkoumanou realitou), ale říká, že ono poznání je dostatečně přiměřené.⁸ Jako takové musí být konzistentní a realitou potvrzené. Radikální konstruktivismus je potom interdisciplinárním směrem sdružujícím vědce z takových oblastí, jako je kybernetika (u jejíhož zrodu stál Norbert Wiener), biologie, neurofyziologie, psychologie, psychiatrie, filosofie, sociologie a další, jež poskytuje určitou empiricky fundovanou alternativu novodobého vědeckého pozitivismu a vychází z názoru, že celý pro systém existující svět je produktem operací téhož systému. Radikální konstruktivismus, jehož hlavním zástupcem je Heinz von Foerster, se zabývá kognitivními procesy, seberefencí, organizační uzavřeností a sebeorganizací.⁹

⁶ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap.3.2, str. 27

⁷ Pojem operativní zde označuje „fakt“ (lépe řečeno teoretické hledisko) toho, že naše poznatky jsou založeny na pozorování, jakožto operaci psychických a sociálních systémů, které je přeci jen konstrukcí reality spíše než jejím „otiskem“. Srov. Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap.3.2

⁸ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap.3.2, str. 28

⁹ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 70

Dále je Luhmann významně ovlivněn dílem Arnolda Gehlena a především jeho teorií institucí. Gehlen v podstatě popisuje člověka, v protikladu ke zvířeti, jako jednající bytost, která prostřednictvím svého jednání zpracovává a přetváří své prostředí navzdory tomu a v důsledku toho, že není biologicky specializován na žádnou specifickou strategii přežití a způsobu žití. Jeho strategií je adaptace, která už ze své podstaty nemá neměnnou podobu. Způsob adaptace variuje v závislosti na variaci prostředí a variuje i v rámci jednoho prostředí s cílem najít co nejúčinnější strategii žití. Tyto strategie se odrážejí v tvorbě institucí, institucionalizovaných formách jednání, jež umožňují zmechanizování určitých činností. Tyto instituce jsou tedy náhradou instinktů.¹⁰ Luhmannův zájem je zde zaměřen na otázku dalšího vývoje těchto objektivovaných forem institucionálního jednání. Tyto proměny vysvětluje schopností jejich samovývoje.

N. Luhmanna lze do určité míry považovat za postmodernistu, respektive mnoho jeho názorů koresponduje s názory postmodernistů, ovšem oproti postmoderně je mu cizí odmítání řádu, či prosazování plurality pravd, hodnot a podobně, tedy teoretický relativismus.¹¹ Jeho snahou je, stále v rámci obecné teorie, postihnout zákonitosti, podle kterých se společnost řídí v rámci svého kontinuálního vývoje. Zajímají ho procesy, které tuto evoluci provázejí. Současná doba mimo jiné vytváří větší množství problémů, než je její kapacita k jejich řešení a Luhmann si uvědomuje, že tento vývoj zástupci modernity (včetně strukturního funkcionalismu) nepředpokládali a nejsou schopni ho postihnout na základě svých koncepcí, které jak již bylo řečeno, se v důsledku těchto změn staly zastaralými. Luhmann je jedním z těch, kteří svůj život zasvětili pokusu o vytvoření právě takové teoretické koncepce, která by byla schopna moderní společnost s její bezprecedentní komplexitou, složitostí organizace a velikostí postihnout co nejpřesněji.

¹⁰ Mucha, Ivan, *Niklas Luhmann: Od teorie otevřeného systému k autopoiesis*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Postparsonsovske teorie sociálních systémů*, Karolinum, Praha 2007, str. 88 - 89

¹¹ Tamtéž, str. 98

Luhmann byl nadmíru plodným autorem s obrovským záběrem. Jeho bibliografie čítá na třicet titulů, a přestože je jeho hlavním zájmem obecná systémová teorie, je jen málo oblastí, které ušly jeho pozornosti. Tematizuje široké spektrum společenského dění, od politiky, ekonomiky, práva, morálky, vědy po lásku, kulturu, umění, náboženství, výchovu, školství, organizaci a masmédiá či zcela aktuální otázky modernity, ekologie, rizika i důvěry. Za svůj přínos sociálně vědecké obci byl vyznamenán v roce 1989 Hegelovou cenou (k tomuto německému filozofovi bývá pro obsáhlost a systematickosti svého záběru často přirovnáván) a je dokonce například Iljou Šrubařem¹² považován za originálnějšího a objevnějšího autora pro sociologické myšlení než jakým je kupříkladu Jürgen Habermas, jeden z nejvýznamnějších německých sociologů poslední doby, který je také navíc často označován za největšího vědeckého rivala N. Luhmanna.

Niklas Luhmann zemřel v nedožitých 71 letech 6. listopadu 1998 v Oerlinghausenu u Bielefeldu.

2. SYSTÉMOVÁ TEORIE - SYSTÉM A FUNKCE

V úvodu této kapitoly bude nejprve velmi stručně představena základní pojmová vybava vztahující se k Luhmannovu ústřednímu tématu – systémové teorii - a dané pojmy budou uvedeny do základních souvislostí. Jednotlivými důležitými pojmy a myšlenkami se budeme podrobněji zabývat v následujících kapitolách a podkapitolách.

S pojmem systém se nejspíše setkala většina lidí a každý tak nějak chápe, co daný výraz znamená a v daném významu ho také užívá jakožto jedno z nepřeberného množství slov, kterými disponuje v rámci své slovní zásoby. Ovšem, že z tohoto slova „vyrůstá“ celá sociologická teorie, už každý asi netuší.

¹² Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 263

Pojmem systém bývá označován určitý celek sestávající ze vzájemně interagujících částí, jež jsou vzhledem k sobě v nějakém vztahu či závislosti. Často je oním pojítkem mezi prvky skládajícími celek určitá funkce. Obsah pojmu systém si lze tedy laicky, pouze pro ilustraci, představit na příkladu lidského organismu, jež je složen z orgánů, které plní specifické funkce směřující k zachování a prospívání onoho celku – lidského organismu. Ne náhodou byl proto v sociologii využíván pojem organismus, než ho nahradil právě pojem systém, pro označování sociálních struktur. Totiž ona podobnost struktury organismů biologických se strukturou sociálních seskupení k tomu přímo vybízela, později ale však již nedostačovala a byla často kritizována – přeci jen ono srovnávání sociálních struktur s organismy implikuje určité nepřesné a zavádějící závěry. Používání pojmu systém (z řeckého „*systema*“ – sjednocení, celek, struktura) zažilo svůj boom až ve dvacátém století v souvislosti s rozvojem obecné teorie systémů, kybernetiky a matematického modelování¹³.

Obecná teorie systémů se pokouší o nalezení zákonitostí platících jak pro živé systémy, tak pro systémy společenské. Takovými jsou například komplexnost, dynamická rovnováha, zpětné vazby a samo-organizace. U zrodu obecné teorie systémů stál rakouský biolog a filosof Ludwig von Bertalanffy, v jehož pojetí znamenal systém vnitřní jednotu, nelineární souvislost mezi prvky¹⁴.

Mimo jiné je Bertalanffy podle Luhmanna také prominentním autorem přechodu od tradiční diference celku a jeho částí k diferenci systém a prostředí¹⁵. Tato diference zcela neopouští diferenci celku a jeho částí, ale staví před ni jako klíčovou právě onu diferenci systém – prostředí, která je oproti tradiční diferenci méně statická a obrací se na hranice systému, místo dovnitř systému. Toto paradigma je rozpracováno T. Parsonsem a zpočátku převzato i Luhmannem,

¹³ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 71

¹⁴ Jandourek, Jan, *Sociologický slovník, Portál, Praha 2001, 2007*, pojem „systém“, str. 245

¹⁵ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 19

který se však od něj později stále více odklání ve prospěch teorie autopoietických systémů – tedy systémů, jež se sami vytvářejí a udržují („*auto*“ = sám, „*poiein*“ nebo „*producere*“ = tvořit, organizovat, produkovat). Přesněji řečeno, diferencí systém a prostředí považuje Luhmann za základní, ovšem stále méně důležitou¹⁶.

Diference systém – prostředí zcela jasně odkazuje k tomu, že tedy máme co dočinění s nějakým systémem obklopeným nějakým prostředím. Toto vyvolává zcela logicky dotazování se po povaze vztahu onoho systému a jeho okolního prostředí. Než se stručně podíváme na onen poměr, je nutné zmínit důležitý atribut a dalo by se říci i východisko Luhmannova přístupu ke zkoumání systémů - jeho přesvědčení o skutečné faktické existenci systémů.

Dle Luhmanna systémy skutečně fakticky existují, což je právě důvodem, popřípadě jedním z hlavních důvodů, proč Luhmann vůbec volí systémovou teorii jakožto nástroj analýzy oněch, podle něj, reálně existujících systémů. Tento přístup je nutné zmínit, aby nedocházelo k nedorozuměním v tom směru, že by snad někdo rozuměl formulacím týkajícím se systémů a jejich prostředí jako jakési pouze metodologické pomůcce (či vědeckému modelu) usnadňující uchopení se skutečnosti. Luhmannovými slovy: „[...] *systémy existují. [...] Je nutné se vyhnout úzké interpretaci systémové teorie jako pouhé metody analýzy skutečnosti. Samozřejmě nelze zaměnit výpovědi s jejich vlastními objekty, je nutné, abychom si byli vědomi, že výpovědi jsou pouhé výpovědi a vědecké výpovědi jsou pouhé vědecké výpovědi. Ale vztahují se, každopádně v případě systémové teorie, k reálnému světu. Pojem systému tedy označuje něco, co opravdu systémem je, a připouští tak zodpovědnost za ověření svých výpovědí v realitě.*“¹⁷ Dále tuto tezi ještě zužuje: „[...] *Existují seberefrenční systémy. To v obecném smyslu znamená: Existují systémy se schopností nastolit vztahy*

¹⁶ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 71

¹⁷ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Návys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 25

*k sobě samotnému a diferencovat tyto vztahy oproti vztahům k svému prostředí.*¹⁸

2.1 SYSTÉM A PROSTŘEDÍ

Nyní se vraťme k diferenci systém – prostředí. Jak již bylo řečeno výše, Luhmann považuje ze dvou relací systém – prostředí a celek – části (nebo také systém – podsystém) za základní právě onu prvně jmenovanou. To poukazuje na významný charakter Luhmannova teoretického přístupu k povaze skutečnosti – je jakožto společenský vědec především teoretikem difference, nikoliv jednoty. Luhmann také vždy operuje na základě pojmových opozic. Místo možnosti nalezení jednotného klíče k řešení problémů, tematizuje situaci neustálého vzniku problémů nových, vyžadujících nové klíče k jejich řešení – na místo konsensu staví dissensus. Jak říká Jiří Šubrt: *„Na začátku tedy nestojí identita, ale difference, to je jádro Luhmannova uvažování.*¹⁹

Co je chápáno jako systém, bylo naznačeno, co je, respektive co zahrnuje prostředí, však uvedeno ještě nebylo. Dalo by se zjednodušeně říci, že prostředí je tím, co již nepatří do struktury systému, ale zároveň něčím, bez čeho systém nemůže existovat. Pokud si vezmeme například nějaký sportovní oddíl, který se utváří jakožto systém, vše mimo tento sportovní oddíl, tedy vně jeho hranic²⁰, vše,²¹ co on sám nezahrnuje, je jeho okolím. Ať už jsou to jiné oddíly (čili jiné systémy; jiné sportovní oddíly nejsou samozřejmě jedinými dalšími systémy v okolí onoho zmíněného oddílu) či prostě okolní svět, se všemi svými potencialitami a oblastmi.

¹⁸ Tamtéž, str. 26

¹⁹ Šubrt, Jiří, Niklas Luhmann: *Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 72

²⁰ Zde je důležité upozornit na to, že systémy nejsou jakýmsi oblázky v moři, tedy strukturami netečnými k okolnímu prostředí – poměr systému a jeho okolí není statický, ale dynamický. Systémy se ke svému prostředí vztahují a vždy působí společně. Prvky tedy spadají buď do systému, nebo do prostředí. Vztahy mohou však systém a prostředí propojovat. Ještě lépe – hranice je tedy pro prvky nepropustná, ale pro vztahy případně propustná.

²¹ Výraz „vše“ však není přesný, každý systém má okolí specifické, tudíž ne veškeré. Viz níže.

Do okolí systému tedy spadají i ostatní systémy. Ty jsou pro onen systém jakožto subjekt něčím konkrétně jiným, okolí je naproti tomu něčím abstraktně jiným.²² Okolí však není pro každý systém stejné. Každý systém má jiné okolní prostředí. Jak říká sám Luhmann: „*Prostředí se stává jednotkou teprve díky systému a je jí pouze ve vztahu k systému. Samo o sobě je ohraničeno otevřenými horizonty, nikoliv však překročitelnými hranicemi, proto samo není systémem. Pro každý systém je jiné, protože z každého prostředí vyrůstá jen jeden systém.*“²³ Pro jednotlivou buňku je okolím něco jiného než pro člověka, či pro masmédiá.

Okolí je zároveň vždy komplexnější než systém samotný. Což znamená, že vždy poskytuje mnohem více možností, než je systémem možné „přijmout“, tedy vnímat a zpracovat. Termín komplexita, původně znamenající složitost, označuje v Luhmannově pojetí provázaný soubor prvků, kde již dále není možné propojit každý nový prvek se všemi stávajícími prvky²⁴. Základní strategií systému je proto redukce komplexity okolního prostředí. Když Luhmann mluví o komplexitě, často je tím myšlena již ona komplexita redukovaná - redukovanou komplexitou je myšleno to, že se systém vydifereciává, čili opakuje tvorbu systémů v systémech a zvyšuje tím vlastní komplexitu²⁵, jež mu následně umožňuje se lépe vztahovat k složitému a do určité míry chaotickému okolí, což činí zejména pomocí selekce. Selektce je jakýmsi nástrojem pro výběr a klasifikaci prvků, kde jsou možné vždy i jiné klasifikace a výběry, než jsou v danou chvíli učiněny. Tato možnost i jiných výběrů, tedy i možnosti toho, že nebude vybrána neoptimálnější forma, je označována Luhmannem termínem kontingence. Kontingence se ovšem nerovná jednoduše náhodě, jak by se mohlo

²² Šubrt, Jiří, Niklas Luhmann: *Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 74

²³ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 30

²⁴ Tamtéž, str. 38

²⁵ To se vztahuje současně i na systémovou teorii samotnou, která pokud chce lépe popisovat skutečnost, jež je značně komplexní, musí zvyšovat i komplexitu vlastní – Luhmann říká, že se proto musí stát „super teorií“, jejímž nárokem je zahrnout jak sebe samu, tak své protivníky. Srov. také Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, kapitola „Na úvod: Paradigmatická změna v systémové teorii“

zdat. Jde spíše o to, že může být učiněno nějaké rozhodnutí, výběr, selekce, ale současně stejně tak může být učiněno i zcela jiné rozhodnutí, zcela jiný výběr, zcela jiná selekce. Tyto procesy však jsou činěny na základě nějakých parametrů, nejsou zcela náhodné ve smyslu nějakého chaotického výběru. Luhmann dále ještě mluví o tzv. dvojité kontingenci, která v podstatě naráží na fakt, že do interakce vždy vstupují alespoň dva aktéři, kde každý z nich selektuje kontingentně, v důsledku toho se odehrává v rámci komunikace vždy spíše kontingence dvojitá.

Systém se však vztahuje jinak k okolí a jinak k systémům v jeho okolí. Možnosti vztahování se systému k systémům v jeho okolí jsou různé – „rezonance“ se týká relací mezi dílčími společenskými systémy v moderní společnosti a „vzájemné umožňování se“, které nabývá podoby „penetrace“ či „interpenetrace“, se zase týká relací mezi psychickými a sociálními systémy, popřípadě mezi psychickými systémy navzájem.²⁶

Nyní jsme se dostali od pojmu systém a prostředí k pojmům jako psychický systém a sociální systém. Tyto pojmy označují různé druhy systémů spadající do určité analytické úrovně dělení systémů v rámci systémové teorie. Luhmann dělí systémy z hlediska principů jejich konstituce na v první rovině stroje, organismy, sociální systémy a psychické systémy a v druhé rovině pak ještě dělí sociální systémy dále na systémy interakční, organizační a společenské.²⁷ V následující kapitole se blíže podíváme na toto rozdělení a načrtneme odlišnosti jednotlivých subsystémů systému sociálního.

2.2 SOCIÁLNÍ SYSTÉMY

²⁶ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 75

²⁷ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 13

Co jsou stroje a organismy je poměrně patrné už z názvu. Ovšem význam pojmů sociální systém a především psychický systém může už být bez bližšího určení dosti matoucí. Název této podkapitoly zní sociální systémy, což koresponduje s hlavním Luhmannovým vědeckým zájmem – Luhmann se totiž zaměřuje především právě na sociální systémy a v rámci podsystémů následně zejména na společenský systém. Ovšem ještě než se pokusíme načrtnout hlavní atributy oněch sociálních systémů, vrátíme se ještě pro úplnost krátce k systémům psychickým.

Jako psychické systémy (někdy také jako personální systémy) označuje Luhmann individua, která tedy, jak je patrné z uvedeného dělení, nejsou řazena mezi systémy sociální. Sociální systémy mají nep psychologický charakter. Toto vyloučení lidí z hlavního záběru Luhmannovi teorie - ze sociálních systémů, vyvolává často kritiku. Společnost je přeci tvořena lidmi, tak jak může Luhmann psychické systémy pojímat pouze jakožto okolí systémů sociálních? Odpovědí na tento dotaz je pak často interpretace jeho teorie, jakožto teorie nehumánní. To je však nepochopení Luhmannova konceptu, jak říká J. Šubrt, jde o metodologický antihumanismus, nikoliv normativ. Lidé přísluší k sociálnímu systému pouze určitým typem jednání a jejich organická a psychická stránka je pro sociální systém jeho okolím.²⁸

Sociální systémy se zakládají pouze a jenom na komunikaci, na rozdíl od systémů psychických. Mozky ani vědomí mezi sebou nemůžou komunikovat přímo, ale pouze prostřednictvím komunikace. Mezi vědomími je možná pouze sociálně zprostředkovaná komunikace a zároveň komunikovat může pouze společnost, nikoliv individuum se společností. Avšak výhradně individuum může myslet, ale není schopno se takřikajíc vmyslet do jiného vědomí.²⁹ Na základě těchto argumentů jsou tedy celkem pochopitelně psychické systémy vyloučeny do okolí systémů sociálních, což ale, jak bylo naznačeno, nijak

²⁸ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 75

²⁹ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 5.4.1, str. 68

nesnižuje jejich důležitost a nezbytnost pro ony sociální systémy. Obě skupiny systémů se dokonce vyvinuly koevolučně a existence jednoho bez druhého není myslitelná. I. Šrubař to velmi trefně shrnuje tímto způsobem: „[...] že vědomí a komunikace jako autopoietické procesy probíhají od sebe odděleně, a tudíž náležejí subjekty k systémovému okolí sociálních systémů a naopak. Sociální systémy pak vznikají z šumů, jimiž se psychické systémy pokoušejí komunikovat. Proces komunikace jako organizace sociálního systému sestává ve své nejjednodušší formě ze zřetězení těchto šumů do jistého vzorce, v němž z pozorovatelné následnosti subjektivních aktů vznikají nadsubjektivní očekávání, orientující další průběh komunikace.”³⁰

Každý typ systémů je konstituován na základě specifického způsobu operování. Organismy žijí, psychické systémy operují na základě procesů vědomí (vnímání, myšlení, cítění, chtění, zaměřování pozornosti) a sociální systémy komunikují, což již bylo zdůrazněno v rámci srovnání se systémy psychickými. Lze je tedy označit jako systémy komunikační. Komunikace je jejich konstituujícím principem, s jehož pomocí se vymezují vůči okolí. Jejich autopoiese je založena na komunikaci a v podstatě je možné použít formulaci, že všude, kde dochází ke komunikaci, se jedná o nějakou formu sociálního systému. Sociální systémy, jež do sebe zahrnují v podstatě celou společnost, počínaje hloučkem diskutujících individuí na zastávce autobusu, přes masová média až po gigantické struktury jako je globální ekonomika, dělí dále Luhmann, jak již bylo řečeno, na systémy interakční, systémy organizační a systémy společenské. Nyní se podíváme blíže na každý z nich a uvedeme jeho základní specifikace.

2.2.1 INTERAKČNÍ SYSTÉMY

³⁰ Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 270

Interakční systém je Luhmannovo označení pro nejjednodušší formu sociálního systému³¹, pro interakci mezi určitou skupinou individuů. Interakce je operací, jež má duální založení ve vnímání a komunikaci. Zde jen velmi stručně můžeme říci, že *„I z evolučního pohledu je vnímání primárním a nejrozšířenějším způsobem (získávání) informace a pouze v málo případech se zhušťuje do komunikace.“*³² Komunikace je poté svého druhu jednáním. Toto vymezení nemusí být zcela přehledné, ale bude upřesněno později v jedné z následujících kapitol. Na tomto místě by bližší analýza působila rušivě.

Pro interakční systémy je zásadní a nutnou podmínkou aktuální místní a časová³³ přítomnost účastníků interakce. Luhmann k tomu říká: (interakční systémy), *„Zahrnují všechno, s čím může být jednáno jako s přítomným, a mohou případně mezi přítomnými rozhodnout o tom, s čím lze jednat jako s přítomným a s čím ne.“*³⁴ Zde je potřebné upozornit na to, že interakce se účastní individuum, pokud alespoň (to je jeho nejmenší možný akt jednání, který opravňuje dané individuum zařadit do daného interakčního systému) pozorně naslouchá, čili nějak zaměřuje svoji pozornost k probíhající interakci mezi individuí. Individua místně a časově přítomná tedy nejsou automaticky účastníky interakčního systému, pokud nesplňují výše zmíněnou podmínku zaměření pozornosti. V případě, že tuto podmínku nesplňují, vystupují pouze jako okolí daného interakčního systému.

Další zcela nutnou podmínkou fungování interakčního systému, je nějaký spojující vztažný bod, čili téma, které poutá pozornost individuů a motivuje je k zapojení se do interakce.³⁵ Tento vztažný bod je v podstatě to, v čem zároveň

³¹ I když jak sám Luhmann říká: *„Ani interakční systémy se však déle nedají charakterizovat jako jednoduché a nedekomponovatelné společnosti. Duální systémy dnes v žádném případě nejsou považovány za bazální zvláštní případy, které ve společnostech a interakčních souvislostech mají spíše marginální význam. Struktura interakce se nedá přiměřeně charakterizovat počtem zúčastněných osob, ačkoliv vyžaduje ohraničení velikosti.“* Viz Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 462

³² Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 466 (poznámka K.Š.)

³³ Což velmi limituje délku trvání interakčního systému. Jelikož účastníci nemohou být přítomni opravdu dlouhou dobu, je často interakční systém na časové ose pouhým bodem.

³⁴ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 466. (poznámka K.Š.)

³⁵ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 76

spočívá strukturální elasticita interakčních systémů – jejich výhodou je (například vůči organizacím), že mohou operativně vybrat, co se nadále bude těšit jejich pozornosti a co opomenou. Ovšem ani tyto podmínky ještě nezaručují trvalost a stálost systému. Tyto systémy jsou v podstatě velice lehce ohrožitelné, křehké, omezeně strukturované a strukturovatelné, jejich autonomie je velice nízká. K jejich rozložení postačují pouhé, zcela běžné vlivy okolí, jako je například nepřízeň počasí, pokud k nim dochází v exteriérech, popřípadě okolní hluk znemožňující plynulý hovor, ale také limitace související s biologickou podstatou jednajících – únava, nemoc apod. Dalším faktorem negativně působícím na stálost a stabilitu nějakého interakčního systému jsou zájmy sledované účastníky interakce popřípadě i vliv a tlak jiných sociálních systémů, zejména ze strany těch stabilnějších, jakými jsou například organizace.³⁶ Interakční systémy mohou dosáhnout složitější struktury a vyšší úrovně organizace tím, že se mezi sebou propojí.

2.2.2 ORGANIZAČNÍ SYSTÉMY

Organizační systémy se oproti systémům interakčním vyznačují mnohem složitější strukturací a formou organizace – jsou komplexnější. Tato vyšší úroveň organizace je dosažena určitými principy konstituce systému.

Organizační systém je oproti interakčnímu systému podmíněn členstvím a „pouze“ simultánní přítomností členů organizace, proto mu v případě absence členů organizace není souzen okamžitý rozpad. Z toho vyplývá, že je tento systém permanentní - organizace nezaniká ani v případě obměny (či dočasné nepřítomnosti) svých členů, tento systém tedy není výkonově závislý na biografických zvláštностech jednotlivých členů.³⁷ Dále je vybaven programem, který přesně definuje vymezení úkolů systému, a je funkcionálně stabilizován

³⁶ Tamtéž, str. 77

³⁷ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 78

(oproti emocionálnímu stabilizování v případě interakčních systémů), což neznamená nic jiného, než že je jasně a zřetelně oddělen osobní a pracovní svět členů organizace. Diferenciace v případě organizačních systémů probíhá ve dvou rovinách – vertikální a horizontální. V rovině vertikální mluvíme o hierarchii což je strukturování zajišťující vyšší efektivitu a výkonnost. V rovině horizontální pak mluvíme o členění na subsystémy, což pro změnu umožňuje širší záběr organizace v souladu s již zmíněnou redukcí komplexity.

Stejně tak jako je interakční systém vystaven určitým okolním vlivům, tak i organizační systém je limitován podobnými faktory. Biologický faktor, kterým je například tělesná únava individuí, je společný právě tak interakčním, jakož i organizačním systémům. Značný vliv má také přirozené a sociokulturní prostředí.³⁸ Pod pojmem přirozené prostředí se skrývají faktory, jakými jsou například prostorové distance či klimatické podmínky. Zatímco sociokulturní prostředí označuje rámeček vymezený kulturně, politicky, právně či nábožensky.

Posledním z výčtu druhů sociálních systémů a současně nejrozsáhlejším sociálním systémem je společnost. Tento sociální systém stojí v centru Luhmannova zkoumání v rámci systémové teorie, a proto bude jeho popisu vyčleněna celá následující kapitola.

2.3 SPOLEČNOST JAKO SYSTÉM

Společnost je pro Luhmanna, velmi stručně, nejkomplexnějším, nejstálejším a nejrozsáhlejším sociálním systémem, zahrnujícím veškerou komunikaci.³⁹ Zde však musíme dát pozor, aby nedošlo k nedorozumění – to, že je všechna komunikace zahrnuta pod systém společnost neznamená, že by společnost byla redukovatelná na pouhou množinu všech interakčních a

³⁸ Tamtéž

³⁹ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 5.2, str. 62

organizačních systémů. Společnost je totiž pro Luhmanna plně specifickým druhem sociálního systému, který je však přesto výsledkem interakcí, či do jisté míry – jejich ekosystémem.

Vztah interakce a společnosti je velmi nesnadně uchopitelný - podle něj mají všechny společnosti pro sebe problematický vztah k interakci a současně mají všechny interakce pro sebe problematický vztah ke společnosti a to v důsledku nemožnosti interakce dosáhnout vyrovnanosti či soběstačnosti, čímž je myšleno - uzavřenosti komunikační cirkulace.⁴⁰ Pokud tedy společnost není pouhou sumou interakcí (současně však interakční systémy společnost předpokládají, byť ji nemohou založit či ukončit), jak je patrné, nabízí se východisko v pojetí interakce a společnosti jako vzájemných prostředí, tedy pojetí distinkce společnosti a interakce jako shodné s distinkcí systému a prostředí – Luhmann však odmítá i toto pojetí. Jak sám říká: „*Neshodnost těchto dvou distinkcí systém/prostředí a společnost/interakce je značnou zátěží pro obecnou teorii sociálních systémů. Jejich znázornění je díky tomu nevyhnutelně komplikované. Na tomto místě však nelze zjednodušovat, aniž bychom se dopustili násilí na vztazích.*“⁴¹ Časově pojaté jsou interakce jakýmsi epizodami společenského procesu.

Pojem společnost tedy označuje specifický a rozsáhlý sociální systém, který je vysoce komplexní a jeho velmi osobitou a důležitou vlastností je, že nezná sociální prostředí. Sociální prostředí nezná, protože zahrnuje veškeré sociálně. Pokud se tedy objeví nový komunikační partner či téma, společnost se jednoduše rozroste o tyto nově se objevivší možnosti. Úvodní formulaci z této kapitoly, popisující společnost jakožto systém zahrnující veškerou komunikaci, lze tedy přeformulovat do této podoby: vše, co je komunikace, je společnost.⁴²

⁴⁰ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 460

⁴¹ Tamtéž

⁴² Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 462

Z toho tedy vyplývá, že její hranicí je hranice komunikace, respektive „*hranice možné a smysluplné komunikace*“, jak píše J.Šubrt.⁴³

Společenský systém pojímá Luhmann odlišně od tradičního konceptu sociálních věd či sociálního myšlení. Polemizuje s holistickým pojetím („*holos*“ = celek), jehož zastáncem byl, jak již bylo řečeno v kapitole věnované teoretickým vlivům, i právě Luhmannův velký zdroj inspirace T. Parsons, které celek společnost chápe jako více než sumu částí, z nichž je složen a to v případě klasické filosofie státu v důsledku rozumění onomu celku jakožto politické integraci svých částí. Tento pohled prosazující dominanci politické sféry ve smyslu spojovacího článku garantujícího vyšší hodnotu společnosti je později střídán ekonomii. Ta přišla s vlastním nárokem na chápání společnosti coby ekonomické formace.⁴⁴ Chápání celku jako něčeho víc než pouhé sumy jeho částí je velmi rozšířené i v soudobé sociologii, Luhmann je zde však inovátorem a snaží se na tuto problematiku dívat jiným způsobem. Způsobem, dalo by se říci, redukcionistickým – celek je podle něj méně než sumou jednotlivých částí, „*neboť není totalitou všech sociálních vztahů, nýbrž pouze těch procesů, které přispívají k zachování společnosti jako ‘obsáhlého‘ systému lidského soužití*“⁴⁵, jak to formuluje J. Šubrt.

Pro Luhmanna, je typickým evoluční přístup ke společnosti, jemuž věnuje i největší pozornost. V souladu s tímto přístupem věří, že společnosti se vyvíjejí směrem od menší komplexity ke komplexitě vyšší. Jsou, vzhledem ke společnostem předcházejícím, stále organizovanější a složitější. Tyto komplexnější společnosti nazývá moderními, funkcionálně diferenciovanými společnostmi. Jejich potřebou je nějak se vyrovnat se svojí rostoucí komplexitou, právě proto se sami diferencují. Konkrétněji vypadá ona diferenciací tak, že společnost vytváří dílčí funkční subsystémy s relativně

⁴³ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.80

⁴⁴ Tamtéž

⁴⁵ Tamtéž

vysokou autonomií. Takovými dílčími systémy je například politický, ekonomický či vědecký systém. Každý z nich je schopen mnohem účinněji selektovat možnosti svého okolí, než kdyby se o to pokoušel systém jediný, respektive systém jediný by toho nebyl v takové míře schopen. Tyto dílčí systémy jsou na jedné straně tedy autonomní, ale zároveň funkcionálně na sobě závislé, jsou sami sobě okolními systémy. Vznikají „autokatalyticky“⁴⁶; autokatalytická reakce je taková reakce, jejímž katalyzátorem je jeden z produktů vlastní reakce.

Luhmann přiznává tuto schopnost evoluce, čili strukturální změnu dosaženou skrze variování, selektování a restabilizaci, pouze společenskému systému a jeho subsystémům. Podle něj interakční systémy mohou k oné evoluci přispět tak, že onu tvorbu struktur osvědčujících se ve společenském systému, iniciují. K tomu Luhmann: *„Bez tohoto rozsáhlého pokusného pole interakcí a bez společenské bezvýznamnosti skončení většiny interakcí by nebyla možná společenská evoluce; do té míry je tedy společnost sama odkázána na diferenci společnosti a interakce.“*⁴⁷ A ještě na jiném místě: *„Diference společnosti a interakce je tudíž podmínkou možnosti sociokulturní evoluce.“*⁴⁸

Na cestě, či tematicky - v průběhu evoluce, od archaických společností utvářených takřka výlučně interakčně s pouhou segmentární tvorbou subsystémů, jež byly jen určitou formou intenzivnějších, koncentrovanějších interakcí (různá sídla apod.), se dostáváme přes komplexnější, organizovanější a funkcionálně diferencovanější společnosti až do současnosti, ke „společnosti světové“, jak ji nazývá Luhmann.⁴⁹ Oddělenost interakce a společnosti dosahuje svého historického vrcholu: *„Společnost se, ačkoliv do značné míry sestává z interakcí, pro interakci stala nepřístupnou. Žádná interakce, jakkoliv jsou zúčastněné osoby vysoce postavené, si nemůže nárokovat, že je reprezentativní*

⁴⁶ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.81

⁴⁷ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 479

⁴⁸ Tamtéž, str. 490

⁴⁹ Tamtéž, str. 486

*pro společnost.*⁵⁰ Tato světová společnost má jasně dané hranice, jež nejsou nadále závislé na znacích daných přírodně (moře, horské masivy atd.), ale jsou určeny hranicemi komunikace – světová společnost totiž v sobě zahrnuje všechny komunikace a nic jiného.⁵¹

3. AUTOPOIESIS

Pojem autopoiesis byl již v této práci několikrát zmíněn a pouze velmi stručně popsán jakožto slovo, označující specifickou vlastnost systémů (psychických a sociálních), díky níž jsou tyto systémy schopné se samy utvářet a reprodukovat („*auto*“ = sám, „*poiein*“ nebo „*producere*“ = tvořit, organizovat, produkovat). V této kapitole se budeme podrobněji zabývat přiblížením toho, co je onou sebe produkcí a sebe reprodukcí myšleno. Podrobnější vhled je na tomto místě velmi důležitým, jelikož je tato problematika jedním z ústředních témat a zároveň východisek v Luhmannově přístupu ke konstituci systémů.

Autopoiesis není termínem vzešlým ze sociálně vědní tradice, ale termínem biologickým. Původ pojmu autopoiesis spadá do roku 1973, kdy byl použit chilským molekulárním biologem H. Maturanou a jeho žákem F. Varelou k označení souboru mechanismů a procesů vedoucích k tomu, že se živá buňka sama organizuje a udržuje. Mezi tyto mechanismy v případě živé buňky patří operační uzavřenost⁵², čili vymezení se vůči okolí, dále sebe organizace končící teprve úmrtím buňky a neustálá výměna látek se svým prostředím, která onu sebe organizaci umožňuje. Maturana viděl buňku jako autonomní systém,

⁵⁰ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 486

⁵¹ Tamtéž, str. 464

⁵² Operační uzavřenost je pro Luhmanna i platným znakem systémů sociální reality, což je další moment odlišující ho výrazným způsobem od T. Parsonse, který systémy pojímal jako otevřené svému okolí ve formě input-output. Luhmann dokonce považuje Parsonovskou koncepci otevřených systémů za, v určitém smyslu, škodlivou, v případě, že by na jejím základě byla přijímána praktická opatření a regulace. Luhmann této koncepci přiznává velký přínos do sociologického myšlení, ale pouze dočasnou platnost, limitovanou značným vývojem moderní společnosti. Ovšem autonomii systémů a jejich operační uzavřenost si podle Luhmanna nelze vysvětlovat jako absenci komunikace systémů s jejich okolím – právě naopak, bez diference systému k jeho okolí by systém zanikl. Viz Mucha, Ivan, *Niklas Luhmann: Od teorie otevřeného systému k autopoiesis*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Postparsonovské teorie sociálních systémů*, Karolinum, Praha 2007, str. 90

uzavřený do sebe, co se týče molekulárních procesů sebe reprodukce, ale současně otevřený průtoku molekul. Což také znamená, že onen pojem neoznačuje souhrn svých částí, jež se navíc různě mění (podobně jako bylo uvedeno v případě organizace a jejich členů), ale tvorbu a reprodukci organizace takovýchto částí a jejich výměn. Hranici si udává vlivem vlastních operací buňka sama. V podstatě lze říci, že autopoiesis je spíše než označením vlastnosti živého systému, označením způsobu jeho bytí. Proto je tedy systém odsouzen k zániku, jakmile autopoiesis ustává. H. Maturana navazuje na dílo amerického biologa, antropologa a ekologa Gregory Batesona a dospívá mimo jiné k tomu, že mozek je funkcionálně uzavřeným systémem, který rozumí pouze své vlastní řeči a je schopen operovat pouze s vlastními stavy. Mозek, potažmo organismus mozem zastupovaný, si svůj okolní svět vytváří sám, tedy v souladu s pojetím radikálního konstruktivismu, popřípadě operativního konstruktivismu. Tento svět je tedy světem kognitivním, nikoliv jsoucím tak jak je (viz. zmíněný stručný přehled pojmu konstruktivismus, potažmo radikální konstruktivismus v kapitole „Teoretické pozadí a vlivy“ této bakalářské práce).

Luhmann si termín autopoiesis vypůjčuje a zapracovává jej do vlastní systémové teorie⁵³, kterou často také v tomto duchu označuje jako tzv. „*teorii autopoietických, seberefrenčních, operativně uzavřených systémů*“⁵⁴. Jak je tedy patrné, Luhmann využívá Maturanův pojem v tom samém, či velmi podobném, smyslu, v jakém ho chilský molekulární biolog zavedl. Někdo by snad mohl mylně rozumět i automobilu jako takovému systému, také se přeci skládá z částí, které se vyznačují určitými vztahy a systematicky nějak dohromady pracují, automobil je dokonce i vymezen vůči okolí a provádí s ním látkovou výměnu (nasává vzduch, vypouští odpadní látky vzniklé spalováním pohonu atd.) – ovšem takovýto stroj nelze nazvat autopoietickým

⁵³ Ovšem tento termín je pouze jakýmsi vyvrcholením směru, ve kterém Luhmann již uvažoval – dříve než začal používat termín autopoiesis, objevovaly se v jeho pracích obsahově v podstatě velmi podobné až synonymní pojmy, jako sebereference/sebeorganizace/sebevztáženost/sebetematizace. Srov. Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.83

⁵⁴ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 4.3.1

z jednoduchého důvodu. Tím důvodem je to, že se onen automobil nevytvořil sám (a ani se sám neudržuje), nýbrž byl vytvořen v rámci tovární výroby, tedy všechny jeho části mu byly dány výrobcem. Účelem automobilu (či jiných strojů) je zastat určitou práci – v případě automobilu je to otáčení kol a tím pohyb; u montážního stroje v továrně na daný automobil je to zase výroba součástky automobilu. Autopoietický systém oproti tomu produkuje sám sebe a sám sebe také reprodukuje, je zaměřen sám na sebe, na své vlastní uchování, proto nikdy žádný stroj nemůže být autopoietický⁵⁵.

Pokud se tedy systém směrem ven vymezuje na základě své hranice a vztahu k prostředí za touto hranicí, potom je autopoiesis zaměřena operačně spíše dovnitř systému.⁵⁶ Je tomu tak proto, že systém se reprodukuje, tedy reprodukuje elementy, z nichž se skládá, pomocí elementů z nichž se skládá či přímo slovy Luhmanna samotného: „*Systém může být označen za seberefekční, když může prvky, z nichž sestává, sám konstituovat jako funkční jednotky a ve všech vztazích mezi těmito prvky nechá spolupůsobit odkaz na tuto sebekonstituci.*“⁵⁷ (na tomto místě je opět patrné, jak blízké je pojetí Luhmannovo, vztahující se na systémy společenské, pojetí Maturanovu, které, jak bylo zmíněno výše, se vztahuje na oblast organismů biologických). Jak ostatně M. Berghaus cituje N.Luhmanna ve své knize: „*Život sám může jistě být pojímán jako autopoiese. To znamená: život produkuje život a nic zvenčí nemůže onen život dodávat.*“⁵⁸ Zde je opět možné najít Luhmannovu typickou originalitu v přístupu k již určitým tradičním způsobem pojímané sociální realitě. Zatímco tradiční pojetí charakterizuje systémovou strukturu jako

⁵⁵ Ledaže by došlo k nějaké vědecké revoluci, která by stroji umožnila onu sebe reprodukci a vzhledem k tomu, že je takový scénář (zatím) pouze předmětem sci-fi literatury, tak zůstaneme při tom, že stroje nemohou být autopoietické.

⁵⁶ Jak již bylo řečeno v kapitole „Systémová teorie – systém a funkce“, je tato koncepce systémů jakožto systémů autopoietických pro Luhmanna stále více důležitá a postupně se v průběhu jeho teoretického výzkumu stává koncepcí ústřední.

⁵⁷ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 49

⁵⁸ „Das Leben selbst kann jedenfalls als autopoiesis begriffen werden. Das heisst: Leben produziert Leben, und nichts von Aussen kann leben hinzufügen.“ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 4.3.1, str. 53; (překlad z originálu K.Š.)

invariantní, německý sociolog nám předkládá obraz systémové struktury, jež je dynamická a přesto stabilní – je také do jisté míry reverzibilní, na rozdíl od procesů. Ireverzibilní procesy, jak říká J. Šubrt, jsou tím, co zajišťuje právě onu určitou vratnost systémových struktur, ale také jsou schopny způsobit změnu těchto struktur.⁵⁹

Čím se teorie autopoietických systémů (tedy systémová teorie, založená na předpokladu autopoiesise těchto systémů) vyznačuje, respektive k čemu vybízí lze podle Ivana Muchy shrnout do dvou hlavních bodů: „Zaprvé vybízí k přehodnocení představ o významu a smyslu institucí státu, práva, ekonomických, politických a dalších, a za druhé také k přehodnocení idejí i pojetí efektivity a funkčnosti lidského jednání. Je tomu tak především proto, že soudobou společnost nelze vtěsnat do jednoho jediného systému, v němž se uskuteční, realizují přání, touhy a ideje, které do něj s nadějí racionalizací a modernizací vnesli velcí reformátoři. Teorie autopoietických systémů s tím počítá a odkrývá jiné roviny reálného vývoje společnosti, jiné roviny reflexí tohoto stavu.“⁶⁰

Podmínkou oné sebeprodukce a sebereprodukce je, dle Luhmanna, schopnost systémů pozorovat. Toto pozorování je základní operací, která systému umožňuje rozlišit sebe od okolí a tím tedy rozlišit své realizované možnosti od těch potenciálních, přičemž oněch možností realizovaných je vždy méně, než oněch pozorovatelných. Dále, jak upozorňuje Ilja Šrubař⁶¹ ve svém doslovu k Luhmannově knize „*Láska jako vášeň. Paradigm lost*“, je nutnou podmínkou analýzy fungování systému, zaujmutí pozice tzv. pozorovatele druhého stupně, jež se nazývá pozorováním druhého stupně z toho důvodu, že je pozorováno ono systémové pozorování. Tuto pozici, dle Šrubaře⁶², Luhmann

⁵⁹ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 85

⁶⁰ Mucha, Ivan, *Niklas Luhmann: Od teorie otevřeného systému k autopoiesisi*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Postparsonsovské teorie sociálních systémů*, Karolinum, Praha 2007, str. 101

⁶¹ Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 266

⁶² Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 266

nachází v technice fenomenologické redukce Edmunda Husserla. Tento filozof je pro Luhmanna jedním z prvních, kteří odhalili autopoiesi vědomí dlouho předtím, než ji empiricky popsal již zmíněný Humberto Maturana a jeho žák Francisco Varela.⁶³ Podle Luhmanna totiž umožňuje Husserlova technika fenomenologické redukce popisování aktů, kterými vědomí, na jehož bázi operují psychické systémy, tvoří smysl na své primární úrovni. Vědomí onen smysl tvoří tím, že pozoruje sebe a okolí, mezi nimiž také svými akty rozlišuje. Jak říká Šrubař dále: „[...] zároveň ovšem těmito akty a) vytváří své obsahy jako systémové elementy, b) tyto elementy mezi sebou propojuje a vytváří tak struktury/ typiku, které ho usměřňují a opět v čase odeznívají. Takto Husserlem popsané fungování vědomí je dle Luhmanna autopoietickým procesem konstituce smyslu *par excellence*.“⁶⁴ Zde se již přes autopoiesi, dostáváme k další, pro Luhmanna zcela zásadní a základní problematice. Tou je smysl a jeho konstituce, jakožto jeden ze základních předpokladů právě vyložené autopoiese.

4. SMYSL

Sociální a psychické systémy operují na základě smyslu. Pokud bylo v jedné z předešlých kapitol řečeno, že tyto dva druhy systémů se bez sebe neobejdou a vyvinuly se tzv. koevolučně, pak je to také zejména právě proto, že psychické systémy konstituují smysl na základě vědomí a systémy sociální tvoří smysl prostřednictvím komunikace a oba tyto druhy konstituce smyslu mají autopoietickou formu a navíc k tomu ještě oba druhy systému používají převážně jazyk. Smysl umožňuje interpenetraci mezi oběma druhy systémů, také však selekci a redukci komplexity.

⁶³ Tamtéž

⁶⁴ Tamtéž

Luhmann tedy v podstatě vychází z Husserlova transcendentálního subjektu a jeho vědomí, ale proces autopoiese přenáší i na zmíněné systémy sociální. Zde se však v zájmu generalizace svého konceptu konstituce smyslu odchyluje od Husserla směrem k G. Spencer-Brownovi. Tento mezioborově vzdělaný Angličan byl pro Luhmanna zajímavým hlavně díky svým idejím operativní logiky. Základem tohoto přístupu je umístění difference na základě binárních kódů do pozice výchozího bodu pro jakoukoliv konstituci smyslu. Přejít od Husserla k Brownovi je tedy (opět) přechodem od logiky identity k logice difference.

Co však smysl je?⁶⁵ Pojem smyslu, tak jak je běžně užíván, označuje buď jeden ze způsobů vnímání světa prostřednictvím pro daný účel specializovaných orgánů a jejich receptorů – to je biologické pojetí (například smysl hmatu, čichu, sluchu atd., které umožňují percepci pro organismus okolního prostředí – míra percepce je odvislá od „výkonnosti“ orgánu a kapacit na zpracování signálů přicházejících z orgánu). Druhý běžný význam slova smysl je zasazení určité věci do nějaké sítě vztahů k dalším návazným - minulým, přítomným a hlavně budoucím věcem. Řekneme-li o něčem, že to má smysl, znamená to, že daná věc (tím je myšleno nějaké jednání, událost, sdělení) poukazuje nějak k dalším navazujícím významům, že někam vede. Posledním běžným významem je smysl, jako pochopení pro specifické věci (například smysl pro spravedlnost apod.)⁶⁶

Pro Luhmanna je však smysl především výběrem z množiny možností na základě procesu pozorování a sebepozorování. Množina možností je značně komplexní a sociální systém není schopen realizovat je všechny, proto na základě pozorování vybírá (selektuje) ty možnosti, které jsou s jeho současným stavem kompatibilní, a ty zpracovává, ostatní nekompatibilní zamítá.⁶⁷ Ovšem

⁶⁵ Na tomto místě budou uvedeny pouze běžné definice slova „mysl“ – různá filosofická a náboženská pojetí smyslu nebudou uvedena, protože nejsou pro účel této bakalářské práce nezbytná a vyžádala by si přemíru prostoru.

⁶⁶ Sokol, Jan, *Malá filosofie člověka, Slovník filosofických pojmů*, Vyšehrad 2004, str. 359

⁶⁷ Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 269

tyto odmítnuté možnosti nejsou zatraceny navždy, jsou uchovány jakožto potenciality, které mohou být případně využity za jiných podmínek. Smysl je pro systém určitým pomocníkem, pomáhajícím mu s redukcí komplexity a se strukturováním reality.⁶⁸

Dle Luhmanna je smysl dán všem psychickým a sociálním systémům jako nutnost. Smyslu se nelze vyhnout, je všezahrnující nezbytností, která se nakonec vždy vztahuje ke světu. Smysl je tedy pro oba druhy systémů „univerzálním médiem“⁶⁹. Médium smyslu nelze negovat, ovšem jeho jednotlivé formy negovat lze – tak například jednomu útočníkovi fotbalového mužstva může připadat smysluplné v určité chvíli vystřelit na bránu, dalšímu spoluhráči v té samé situaci přijde toto rozhodnutí zcela nesmyslné a přihrávku považuje za mnohem smysluplnější. V obou případech nepopíratelně figuruje médium smyslu, ale jeho jednotlivé formy lze přijmout či odmítnout. Každý smysl implikuje vlastní negaci. Smysl tedy vždy implikuje jak přijetí, tak odmítnutí a s tím spojené jiné další potenciality – je jednotou aktuality a potenciality.⁷⁰

Smysl ovšem není nějak pevně ve světě daným, vězícím fenoménem. Smysl je konstrukcí. Konstrukcí učiněnou na základě pozorování a selekce, tedy difference. Přestože se může zdát, že důsledkem nekonečného množství ve světě se nacházejících pozorovatelů s jejich nekonečným množstvím vždy pouze jim vlastních možností diferencování, je tedy k dispozici nekonečné množství možností označení něčeho jako smysluplného, není to tak doslova pravdou. Dle Luhmanna lze totiž najít ve všech přiděleních smyslu tři bazální rozlišení, tzv. smyslové dimenze („Sinndimensionen“).⁷¹ Důležité je také to, že každé přidělení smyslu obsahuje všechny tyto tři smyslové dimenze současně.

⁶⁸ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 89

⁶⁹ Pojmu médium a tomu, co přesně je jím označováno se bude zabývat následující kapitola s názvem „Komunikace, média a kódy“

⁷⁰ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 9.1, str. 119

⁷¹ Tamtéž, kap. 9.3, str. 122

První⁷² smyslovou dimenzí je věcná dimenze. Smysluplné rozlišení v rámci této dimenze se orientuje podle binárního kódu uvnitř/vně, tedy hlediskem je zde, zda například určité téma patří do určité diskuze, či zda do ní nepatří.

Druhou smyslovou dimenzí je dimenze časová. Tato dimenze je orientována na binární kód předtím (minulost)/potom (budoucnost), na jehož základě se smysluplně uspořádává a zpracovává.

Třetí smyslovou dimenzí je sociální dimenze. Zde je oním zásadním rozlišením diference perspektiv alter a ego⁷³, čili perspektiva jiného a má vlastní perspektiva.⁷⁴

Pokud bychom se nyní podívali na výše uvedený příklad z fotbalového utkání prizmatem smyslových dimenzí, potom je patrné, jaký moment spadá do jaké dimenze. Je jasné, že z hlediska věcné dimenze je nesmyslné učinit něco jiného, než co je předmětem fotbalu jako hry s určitou množinou pravidel. Tak tedy přihrávka či střela na bránu je smysluplným jednáním, zatímco například uchopení míče do ruky je nesmyslným aktem. Časová dimenze rozlišuje, zda je opravdu smysluplné střílet v danou chvíli, či později a konečně sociální dimenze, jak bylo řečeno, zahrnuje diferenci perspektiv různých subjektů. Mně může tedy připadat smysluplné v dané situaci vystřelit na bránu, zatímco jinému hráči může připadat mé rozhodnutí nesmyslné. Všechny tři smyslové dimenze jsou obsaženy současně.

Smysl je modem operandi jak psychických systémů, tak systémů sociálních. Oba systémy pozorují, zpracovávají a selektují na bázi těchto tří smyslových dimenzí. Dle Luhmanna je spekulování o eventuálním jiném uspořádání světa tzv. ontologickou pastí, poněvadž svět, který by byl případně

⁷² Číselné řazení není určeno hierarchií důležitosti jednotlivých dimenzí smyslu. Posloupnost řazení je tedy víceméně nahodilá, respektive je převzatá z použité literatury.

⁷³ Jako alter je zde označen ten, komu je přičítáno sdělení a ego označuje toho, kdo rozumí dané komunikaci. Synonymní jsou potom v tomto smyslu pojmy alter, adresant, vysílající a na druhé straně ego, adresát, příjemce. Viz Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 9.3

⁷⁴ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 9.3, str. 122

nezávislým na operacích pozorování a udělování smyslu, by byl světem nepřístupným. Smyslové dimenze jsou proto podle něj současně dimenzemi světovými.⁷⁵

5. KOMUNIKACE, MÉDIA A KÓDY

Posledním pojmem (zde by bylo trefné použít formulaci „*last, but not least*“) nezbytně spadajícím do kontextu Luhmannovy systémové teorie, kterému se budeme v rámci výkladové, přehledové části této bakalářské práce podrobněji věnovat, je komunikace. Ta je totiž, jak jistě vyplynulo z předešlých kapitol, kde již byla mnohokrát zmíněna, pro Luhmanna naprosto základním druhem operace, která slouží sociálním systémům k jejich autopoietické tvorbě, udržování sebe sama, vlastní reprodukci a vymezení se vůči okolí.

Všechny systémy operují, ovšem pouze sociální systémy operují na základě komunikace. A pokud všechny systémy operují autopoieticky (vyjma strojů) a skrze diferencí systém – prostředí, potom musí platit, že i sociální systémy, jelikož jsou také především systémy, operují, respektive komunikují, autopoieticky a prostřednictvím oné difference systému a prostředí.⁷⁶ Také již bylo výše zmíněno, že hranice společnosti, jakožto nejširšího sociálního systému, jsou hranicemi možné a smysluplné komunikace. To je tedy jasným stvrzením onoho absolutně zásadního charakteru komunikace pro celou společnost a tedy i pro všechny organizace, sociální skupiny, interakce a vůbec všechny myslitelné druhy sociálních kontaktů. Komunikace (potažmo komunikační jednotka) je tedy nejmenší možnou jednotkou sociálního systému.

Komunikace je tedy evidentně velice zásadním fenoménem, ale stejně tak, jako tomu bylo učiněno v případě pojmů „systém“ a „smysl“, i zde je nutné vymežit, co vlastně Luhmann chápe pod pojmem komunikace. Komunikace je

⁷⁵ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 9.3, str. 123

⁷⁶ Tamtéž, kap. 6, str. 73

tedy pro něj zjednodušeně řečeno operací autopoietického charakteru, jež je založena na selekci. Ještě přesněji - na selekcích trojího druhu. Těmito třemi selekcemi jsou selekce (1) informace, (2) sdělení a (3) porozumění. Přičemž je velmi důležité si uvědomit, že každá z těchto selekcí je kontingenční – je v ní obsažena vždy potencialita také jinak učiněné selekce. Ony tři zmíněné druhy selekce lze tedy popsat jako jakási tři stádia komunikace, nebo z druhé strany, komunikace je syntézou tří selekcí kde první dvě jsou v režii „vysílajícího“ a třetí je v režii „příjemce“. Komunikací je v tomto případě myšlena komunikační jednotka, složená právě z oněch třech selekcí, na tuto komunikační jednotku poté téměř vždy navazuje další komunikace, což dohromady utváří komunikaci návaznou či spojitou. Tato návaznost je absolutní alfou a omegou - jelikož pokud ustane, ustává základní operace systémové autopoiese, což ve svém důsledku vede současně k rozpadu systému jako takového.

Jak tedy selekce v rámci komunikace probíhají a jakou mají posloupnost, to bude předmětem následujících několika odstavců.

5.1 SELEKCE

(1) Nejprve je tedy označeno „vysílajícím“ nebo také alterem, jak tuto pozici nazývá N. Luhmann⁷⁷, něco v jeho okolí, jakožto informace - z mnoha možností je tedy aktem selekce v danou chvíli vybrána jediná a ta je uchopena jakožto informace. Informaci Luhmann pojímá jako selektivním aktem pozorovatele konstituovanou „věc“. Avšak informace samozřejmě není nějakou pevnou věcí v pravém slova smyslu, proto je toto slovo „věc“ v daném kontextu dáno do uvozovek a proto ji také nelze předávat, jak to vychází z tradičního pojetí komunikace chápané jako předávání informací. Informace je spíše jakýmsi čistě interním produktem systému, než něčím co lze nalézt v okolí

⁷⁷ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 6.3, str. 76-86

systemu a v nezměněné podobě přenést do systému.⁷⁸ Pozorovatel zaměří svoji pozornost na něco ve svém okolí, například nějakou událost a označí ji jakožto informačně hodnotnou oproti v podstatě nekonečnému množství jiných událostí, které by však také potenciálně mohly být oceněny, jakožto informačně hodnotné – teprve tím se z ní stane informace. Informace je tedy produktem, který na sebe váže další následné diference, je diferencí, která zakládá diferenci „*a difference that makes difference*“.⁷⁹

(2) Druhým krokem je selekce z množství možností, jak a jestli vůbec bude ona která informace sdělena. Stejně tak, jako je více toho, co lze označit za informaci, než je poté skutečně jako informace označeno, tak je i více informací potenciálně sdělitelných, než je poté skutečně sděleno. O tom, co z obrovské množiny informací, jimiž aktér disponuje, bude sděleno, rozhoduje právě prostřednictvím selekce sám aktér. V podstatě je k selekci nucen, není totiž schopen předat všechny své informace, ani kdyby si to snad přál. Aktér si tedy musí uvědomit, že rozhodnutí o tom, kterou informaci a jak sdělí (v tom je obsaženo současně i to, že mohly být sděleny i určité jiné informace, ale nebyly – kontingenční moment) bude mít, potažmo může mít, dalekosáhlé důsledky.

(3) Nakonec přichází ke slovu rozhodujícím způsobem příjemce/ego. Na tomto aktérovi závisí, zda je tento pokus vysílajícího neboli altera sdělit nějakou určitou informaci rozpoznán (tedy správně interpretován) příjemcem jakožto pokus o komunikaci. To, zda bude také na straně příjemce pochopen obsah onoho sdělení samotného, na tomto místě není zásadní. Respektive není zásadní z hlediska komunikace, jakožto operace konstituující sociální systémy. Pro individuum je samozřejmě značně důležité, zda druhé individuum sdělení po obsahové stránce chápe, protože zúčastněné osoby chtějí především zprostředkovat nějaký smysl sdělení. V podstatě však Luhmann tvrdí, že cílem komunikace, jakožto právě základní operace autopoiesy sociálních systémů, není

⁷⁸ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 6.3, str. 76-86

⁷⁹ Tamtéž, kap. 6.3.1, str. 79

konsensus, shoda. Není důležité, zda příjemce rozumí obsahu sdělení. Měřítkem úspěchu komunikace není konsensus, ale to, zda komunikace pokračuje dále a v tomto ohledu může konsensus být dokonce kontraproduktivním. Návaznost komunikace je nejdůležitějším a současně jediným cílem komunikace.⁸⁰ Ego má ale přesto poté ještě možnost, pokud jsou splněny podmínky pochopení sdělení jako sdělení, toto sdělení přijmout, nebo odmítnout, respektive přijmout či odmítnout nabízený smysl sdělení - tuto fázi je dle Luhmanna možné případně označit jako čtvrtou selekci. Tuto případnou čtvrtou selekci je současně možné chápat jakožto selekci první v rámci návazné komunikace, jelikož do první komunikační jednotky už tato selekce nespadá. První komunikační jednotka je završena porozuměním sdělení jakožto sdělení. Tato čtvrtá selekce první komunikační jednotky, popřípadě první selekce návazné komunikace, má jeden důležitý moment - dochází při ní totiž ke změně rolí – z ega se skrze čtvrtou selekci stává alter.⁸¹

Ale nyní zpět k třetí selekci, tedy selekci porozumění sdělení jakožto sdělení. Tato poslední fáze prvotního komunikačního procesu, tedy první komunikační jednotky, je totiž fází nejdůležitější, protože teprve s jejím zdárným průběhem se uskuteční komunikace. Předešlé dvě fáze samy o sobě nelze nazvat komunikací. Jak říká M. Berghaus: *„Komunikace se uskutečňuje teprve v rozumění, nikoliv již ve sdělení. Luhmann tedy neodvozuje komunikaci od sdělení, jak je často běžné, ale od rozumění.“*⁸² Velmi důležitým aspektem této třetí fáze je také nejistota, kterou nabývá příjemce, neboť si je vědom, že vysílající učinil selekci ohledně toho, co sdělí. Je si tedy vědom toho, že určitá množina potenciálně sdělitelných informací zůstala nesdělena. Zde je místo pro strach na straně příjemce z manipulace ze strany sdělujícího. Příjemce si víceméně nemůže být jist, proč a jaké informace sdělující zamlčel. Tento

⁸⁰ Srov. Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 6.3.3, str. 82-86

⁸¹ Tamtéž

⁸² „Erst im Verstehen, nicht etwa schon bei der Mitteilung, kommt Kommunikation zustande. Luhmann rollt Kommunikation also nicht, wie vielfach üblich, von der Mitteilung, sondern vom Verstehen her auf.“ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 6.3.3, str. 82; (překlad z originálu K.Š.)

nepříjemný moment je ale zároveň tím, co stimuluje další návaznou komunikaci.⁸³

Luhmann zde opět ukazuje svůj originální a objevný přístup týkající se tradičně pojímaných fenoménů sociálního světa. Jeho chápání komunikace pojaté na základě diference informace a sdělení odmítá veškeré tradiční pojmosloví týkající se komunikace. Podle něj jsou pojmová spojení, jako „přenos informací“ (nebo také „vlastnění informací“, „dávání/dostávání informací“ atd.) zcela nevhodná pro analýzu a diskuzi o charakteru komunikace. Například pojmové spojení „přenos informací“ implikuje představu předání informace, jako nějakého balíčku, směrem od vysílajícího k příjemci. Tato představa je už ze své podstaty špatná, jelikož vyvolává dojem, že vysílající, při přenosu informace k příjemci, danou informaci ztrácí, což neplatí. V tradičním pojetí je také považován za nejdůležitějšího aktéra konstituujícího komunikaci vysílající. V Luhmannově pojetí je však tímto nejdůležitějším aktérem příjemce, proto je také nazýván egem – teprve on, jak již bylo řečeno, je tím, kdo stvrzuje, že jde o komunikaci, on je v podstatě číslo jedna, co se týká významnosti s ohledem na uskutečnění se komunikace⁸⁴ (přestože chronologicky probíhá členění selekcí na základě výše uvedeného schématu – Luhmann tedy rozpojuje chronologickou posloupnost jednání v rámci komunikace a významovou posloupnost aktérů na ní účastných).

Na tomto místě bych využil příkladu, na jehož základě se stane schéma první komunikační jednotky a následného přechodu k návazné komunikaci poněkud přehlednějším. Představme si programového vedoucího nějakého publicistického pořadu – ten v rámci prvního selekčního aktu zvolí z obrovského množství událostí ty události, které v jeho očích disponují určitou informační hodnotou (zbylé v podstatě nekonečné množství dalších událostí, jež nebylo zhodnoceno na informace, však zůstává jako druhá potenciální strana událostí

⁸³ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 6.3.3, str. 82-86

⁸⁴ Tamtéž

zhodnocených), následně z množiny již-informací zvolí ty, které budou sděleny v rámci chystané zpravodajské relace (informace, které sděleny nebudou však zůstávají opět jakožto potenciality, které je možné případně za jiné společenské, časové, atd. konstelace zpracovat a odvysílat – kupříkladu v době tzv. okurkové sezóny). V těchto dvou prvních selekčních fázích tedy onen programový vedoucí vystupuje v roli altera. Následně je odvysílána daná zpravodajská relace (- jsou sděleny informace) a do hry vstupuje ego, příjemce, v tomto příkladu tedy divák. Ten, v rámci třetího selekčního aktu, sleduje zpravodajství s tím, že rozumí diferenci informace a sdělení – je si vědom toho, že někdo (v našem příkladu programový vedoucí) vybral, co bude označeno za informace a co z těchto informací pak bude sděleno. Současně si je také vědom, že určité množství informací sděleno nebylo a dokonce, že určité události ani nejsou považovány za informačně hodnotné. Na tomto místě tedy došlo ke komunikaci (respektive první komunikační jednotce), kde divák porozuměl a rozpoznal ve zpravodajské relaci pokus o sdělení. Nyní je pravděpodobné, že dojde ke komunikaci návazné, kdy ego/příjemce/divák rozumí také smyslu (což nevyklučuje, že mu může porozumět odlišně od vysílajícího, interpretační problematika je vždy přítomna) sdělení a zaujme k němu nějaký postoj. V této fázi čtvrté selekce, popřípadě první selekce návazné komunikace, dochází ke změně ega/příjemce na altera/vysílajícího, jelikož si (nyní alter) vybere z množství sdělných informací ty, které za dané situace považuje pro sebe za informačně hodnotné, ostatní vypustí, nevěnuje jim pozornost, a z těchto pro něj relevantních informací následně vybere ty, které se rozhodne sdělit například svým přátelům večer v restauraci, kteří opět projdou stejnými selekčními fázemi a tímto způsobem celý proces pokračuje (ale také nemusí, pokud neproběhne třetí nejdůležitější selekční fáze první komunikační jednotky, popřípadě nedojde k návazné komunikaci).

Z výkladu je patrné, že komunikace, respektive komunikační jednotka, tak jak je Luhmannem popsána, je operací značně nestabilní a nepravděpodobnou.

Může totiž ztroskotat v každé z jejich tří fází. Problém může nastat jak již v úvodu, při selekci v okolí a výběru informace, nebo posléze při selekci informace a sdělení, popřípadě příjemce nemusí rozpoznat snahu vysílajícího o sdělení. Ale dokonce, i když jsou všechny tři základní fáze dovedeny ke zdaru, hrozí, že ego přesto smysl sdělení nepochopí, popřípadě pochopí, ale odmítne. J. Šubrt to komentuje slovy: „*Imanentní nepravděpodobnost je podle Luhmanna charakteristickým rysem komunikačního procesu. Způsob, jak tuto nepravděpodobnost překonat a transformovat na pravděpodobnost, řídí výstavbu sociálních systémů*“.⁸⁵

5. 2 MÉDIA ČINÍ KOMUNIKACI PRAVDĚPODOBŇJŠÍ

Tuto nepravděpodobnost komunikace je tedy potřeba učinit nějakým způsobem pravděpodobnější. Tímto transformátorem jsou média. Média usnadňují či stabilizují komunikaci a v podstatě ji tedy činí pravděpodobnou. Luhmann pojem média pojímá širě, než jak byl tento termín zpopularizován. V podstatě je toto slovo běžně chápáno jako synonymní pro různá masová média, popřípadě označují v souvislosti se spiritualismem určité nezvyklé komunikační partnery. Média jsou v Luhmannově přeformulovaném pojetí charakteristická tím, že splňují určitou funkci – „[...] *Ohraničují prostor selekce, bez svazování selekčních možností. Toto ohraničení zvyšuje pravděpodobnost shody selekcí.*“⁸⁶ Média však nejsou částí komunikace, přestože jsou jejím předpokladem – to je třeba zdůraznit, jelikož se zde Luhmann opět odchyluje od tradičního pojetí.

O médiích byla zmínka již v kapitole věnované smyslu, kde bylo zmíněno právě univerzální médium smyslu v souvislosti s naznačeným vztahem média a

⁸⁵ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 87

⁸⁶ „[...] Sie begrenzen den Selektionspielraum, ohne die Selektionsmöglichkeit zu unterbinden. Die Eingrenzung erhöht die Wahrscheinlichkeit, dass Selektionen passen.“ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 8.3, str.110; (Překlad z originálu K.Š.)

jeho forem. V podstatě je tomu tak, že médium je myslitelné pouze v souvislosti s jeho formami. Médium je tedy na jedné straně určitým omezením, na straně druhé je zde ovšem svoboda mnoha možných forem v rámci onoho ohraničení. M. Berghaus přirovnává médium k vosku – vosk, jakožto materiál má určitá specifika a tím ohraničuje možnosti jak s ním nakládat, zároveň umožňuje, ba dokonce podněcuje určité formy, které se do něho mohou otiskovat, poté vyhlazovat a opět otiskovat.⁸⁷ Média jsou tedy neměnná a stabilnější, formy naopak variabilní, ale méně stabilní a současně je médium samo často „neviditelné“, to co lze spatřit jsou právě pouze jeho formy. Tak jako nepozorujeme smysl, ale pouze jeho určité formy.

5.2.1 LUHMANNOVO ROZDĚLENÍ MÉDIÍ

Luhmannovo rozdělení médií je tedy rámcově ohraničeno univerzálním, či obecným médiem smyslu, v jehož poli působnosti dále najdeme tzv. komunikační média. Ta dělí Luhmann na Jazyk, „Média rozšíření“ (*Verbreitungsmedien*)⁸⁸ a „Symbolicky generalizovaná média“, nebo také „Média úspěchu“⁸⁹. Každý typ komunikačního média je určitým funkčním řešením určitého typu nepravděpodobnosti.

Tak tedy jazyk, jakožto základní médium, řeší nepravděpodobnost toho, že se podaří sdělit informaci o něčem ležícím mimo vnímání a to nějakým srozumitelným a smysluplným způsobem. Jak ostatně cituje M. Berghaus: „Médium, které zvyšuje chápání komunikace daleko za vnímatelné, je jazyk.“⁹⁰ Jazyk je v podstatě podmínkou vzniku společnosti, je totiž, jak již bylo řečeno základním médiem komunikace, ovšem není nezbytnou podmínkou pro

⁸⁷ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 8.4, str. 111-112

⁸⁸ Tamtéž, kap. 8.5, str. 115

⁸⁹ Viz. Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 8.5

⁹⁰ „Das Medium, das das Verstehen von Kommunikation weit über das Wahrnehmbare hinaus steigert, ist die Sprache.“ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 8.5, str. 116 (Překlad z originálu K.Š.)

komunikaci.⁹¹ Na základě znalosti například Ferdinanda de Saussure a jeho pojetí jazyka, jakožto systému, by však někdo mohl namítat, že jazyk přeci nemůže být médiem, pokud je systémem. Ovšem Luhmannovo pojetí vychází z toho, že jazyk nemá žádný sobě vlastní způsob operace, tudíž nemůže být systémem. Na rozdíl od psychických a sociálních systémů, které operují právě v médiu jazyka. Pokud tedy mluví F. de Saussure o systému jazyka, mluví o jeho strukturách (například gramatické) a jeho chápání pojmu systém je tedy odlišné od Luhmannova.⁹²

Problém nepravděpodobnosti toho, že dojde k osvobození komunikace od svazujících okov orálnosti, a tím i vazby na paměť, potažmo od nutnosti místní a časové přítomnosti aktérů komunikace, toto vše činí pravděpodobnějším médiem rozšíření. Ta se evolučně vyvinula na základě jazyka a jsou jimi písmo, tisk, rozhlas, televizní vysílání, internet atd. Tato média umožňují dosáhnout extrémně většího (než pouze samotná verbální forma jazyka) množství adresátů za současného možného dosažení adresátů navzdory dlouhým časovým úsekům, které adresanty a adresáty oddělují – například dodnes čtená *Odyseia* od Homéra.

Třetím typem nepravděpodobnosti, a tu řeší symbolicky generalizovaná média či média úspěchu, je nepravděpodobnost přijetí nabídky komunikace. V tomto místě se Luhmann nechává inspirovat Parsonsovou koncepcí symbolicky generalizovaných médií a dále ji rozvíjí.⁹³ Lze říci, že symbolicky generalizovaná média motivují aktéry k přijetí komunikace i v případech, kdy je komunikace značně nepravděpodobná. Mezi tato média lze počítat například lásku, moc, peníze, víru, zákony, vědění atd. Pro lepší představu o funkci symbolicky generalizovaných médií poslouží příklad dvou individuí, mezi

⁹¹ Existuje totiž i možnost nejazykové komunikace, ale pouze jazyk umožňuje nezbytnou diferencii informace - sdělení, vnímání - komunikace, média - formy. Na základě jazyka je dokonce i nejazyková komunikace čitelnější. Srov. Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 10.3

⁹² Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 10.1, str. 126

⁹³ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 101

kterými působí nějaké citové pouto – láska, taková dvě individua budou zcela přirozeně více pužena ke komunikaci (a to i v případě, kdy je mezi těmito individui nějaká kupříkladu sociální či jiná bariéra, jež právě činí jejich vzájemnou interakci, respektive komunikaci nepravděpodobnou), než dvě osoby, které k sobě nic necítí, popřípadě se dokonce vůbec neznají. Obdobná situace nastane v případě, kdy mezi individui figuruje určitá mocenská vazba, nebo jakékoliv z dalších symbolicky generalizovaných médií.

Zatímco první dva typy médií, tedy jazyk a média rozšíření, obecně určují komunikaci ve společnosti,⁹⁴ tak typ třetí, symbolicky generalizovaná média (média úspěchu), se vztahuje v svých různých variantách k různým jednotlivým komunikačním oblastem, jež se vydiferencovaly v průběhu společenské evoluce. Těmito oblastmi jsou například politika, hospodářství, právo náboženství, věda, výchova, umění, intimní vztahy.⁹⁵ Tento pojem symbolicky generalizovaných médií je v každém případě poměrně neprůhledným, proto je zde dle mého názoru nutné stručně osvětlit jednotlivé části tohoto sousloví. Co jest myšleno pojmem média již bylo vysvětleno v úvodu kapitoly 5.2 této práce, zbývá tedy vysvětlit sousloví „symbolicky generalizovaná“. „Generalizovaná“, neboli zobecněná, znamená v daném kontextu, že komunikační oblast organizována tímto médiem vždy přesahuje konkrétní mluvčí a konkrétní (kontingentní) situace. A nakonec slovo „symbolicky“ popisuje to, že mají formu kódů.⁹⁶

5.3 BINÁRNÍ KÓDY

Tato podkapitola je poslední v rámci výkladové části této bakalářské práce a bude stručně seznamovat s tím, jak a hlavně co pojímá Luhmann jakožto

⁹⁴ Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 8.5, str. 117

⁹⁵ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.101 a 102

⁹⁶ Petříček, Miroslav, 2002, „Poznámka překladatele“ . V: Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. PROSTOR, 2002, str. 9

kódy. Na tomto místě použiji výstižné shrnutí J. Šubrta, týkající se vztahu médií a kódů: „*Média jsou tím, co umožňuje selektivní diferenciaci spočívající v prisuzování smyslu. Z tohoto důvodu přísluší každému z médií specifický kód, který je vždy zformován do podoby binární opozice. Díky těmto binárním kódům, které vždy vyjadřují určitý typ jedné vůdčí difference, dochází k vytváření subsystemově specifických sémantik. Kódování, jak říká Luhmann, je cosi jako sémantické zdvojení hledisek, které slouží generování (získávání a zpracování) informací.*“⁹⁷

Pro praktické znázornění onoho binárního kódování nám poslouží příklad dílčího systému - práva, které používá specifické médium zákonů, v jehož rámci funguje binární kódování ve formě právo-bezprávi, nebo si můžeme vzít k ruce příklad dílčího systému - hospodářství s jeho specifickým médiem peněz a kódováním v rámci binárních opozic placení-neplacení. V podstatě je tedy autonomie každého dílčího systému založena etablováním pro něj specifického symbolicky generalizovaného komunikačního média, při užití výše zmíněného příkladu je tedy takovým médiem pro právní systém množina zákonů, pro ekonomii jsou to potom peníze.⁹⁸

Důležitým momentem týkajícím se této difference uvnitř kódování prostřednictvím binárních opozic, je fakt, že tyto kódy sami o sobě neobsahují kritéria pro toto rozlišení. Tato kritéria nazývá Luhmann programy a jejich funkcí je garance správnosti přiřazení hodnot danému kódu.⁹⁹

⁹⁷ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.102

⁹⁸ Tamtéž

⁹⁹ Tamtéž

6. NIKLAS LUHMANN VERSUS TALCOTT PARSONS, ANEB DIFERENCE VERSUS INTEGRACE

V této poslední části, kterou jsem předeslal již v samotném úvodu a také v úvodní kapitole věnované teoretickému pozadí a vlivům na Luhmannovu vlastní koncepci sociálních systémů, bude učiněno srovnání základních rozdílů v přístupech Talcotta Parsonse a Niklase Luhmanna. Někdo by se snad mohl ptát, k čemu je takové srovnání dobré. Odpověď je nasnadě, protože Luhmann je především následovníkem nejvýznamnějšího představitele amerického strukturního funkcionalismu, sice ke svému předchůdci velmi kritickým a postupem času až, dalo by se říci, opozičním¹⁰⁰, ale přesto následovníkem. Toto je tedy hlavní důvod pro srovnání, které tak umožní pochopit Luhmannovu významnost a originalnost, která byla naznačována v průběhu celé výkladové části této bakalářské práce. Ona významnost, originalnost a od sociologické tradice v mnohém odlišný přístup, založený především na vyzdvihnutí difference, totiž vyjde prostřednictvím srovnání s Talcottem Parsonsem, jehož sociologickou koncepci ukotvenou v perspektivě integrace lze dnes již v mnoha ohledech považovat právě za tradiční, nejzřetelněji na povrch.

V rámci této kapitoly bude zmíněno jen nutné minimum biografických údajů týkajících se Parsonse, jednak to bylo stručně učiněno již v zmíněné úvodní kapitole a za druhé je tato kapitola věnována především teoretickým koncepcím obou sociálních vědců (se zaměřením na koncepčně-teoretickou odlišnost Luhmanna), proto dle mého názoru není nutné se o biografických údajích Talcotta Parsonse více rozepisovat. Dále se zde objeví několik citací a částí výkladu, již zmíněných v průběhu bakalářské práce, důvodem není snad nějaké opisování sama sebe, ale shrnutí daných informací a jejich postavení do přímého vztahu k Parsonsovi a tím zdůraznění povahy jejich odlišnosti.

¹⁰⁰ Což je i důvod pro zvolení poněkud agresivně působícího názvu této srovnávací kapitoly. Ovšem ono „versus“ nezastupitelně zdůrazňuje pozdější rozdílnost koncepcí obou tak významných a přínosných sociologů.

6.1 CÍLE, VÝCHOZÍ BODY, TÉMATA

Cíle obou sociologů jsou víceméně obdobné. Základním záměrem Talcotta Parsonse bylo vytvoření sociologické teorie, jež by byla platná za všech okolností a vzhledem k tomu, že sociologie je pro něj především teorií sociálních systémů, lze říci, že jeho cílem je tedy vytvoření teorie sociálních systémů s obecnou platností.¹⁰¹ Podobně je tomu i v případě Niklase Luhmanna, který si navíc Parsonse zvolil právě pro jejich společný předmět teoretického zkoumání. Luhmannovi jde tedy jakožto následovníkovi T. Parsonse také o pokrytí celé společenské skutečnosti prostřednictvím systémové teorie, potažmo v jeho případě pomocí „super teorie“, která má univerzalistické nároky - tedy implikaci jak sama sebe tak svých protivníků.¹⁰² I zde však najdeme určité odlišnosti.

Výchozím bodem, ze kterého přistupuje Parsons k sociální realitě, je nejprve strukturalismus, postupně však doplňovaný funkcionalismem, na podkladu inspirace Malinowského antropologií a přírodními vědami¹⁰³ - tímto spojením vzniká strukturní funkcionalismus, za jehož hlavního představitele je považován. Společnost je v jeho pojetí tedy chápána především na základě tří pojmů – struktury, funkce a systému. Společnost chápána jako systém, kde funkční vztahy jsou určujícím hlediskem procesů v něm probíhajících, je co do struktury pojímána holisticky – celek je postaven v hierarchii nad částí, z nichž je složen a je tedy pro Parsonse něčím kvalitativně vyšším než jen pouhým

¹⁰¹ Srov. Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*. V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006,

¹⁰² Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2. vydání, Böhlau, Kolín 2003, kap. 3, str. 24 a také Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 16

¹⁰³ Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*. V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 13

souhrnem oněch částí (toto pojetí vychází z holistické perspektivy Émile Durkheima).¹⁰⁴

V Luhmannově koncepci je naopak celek, jak již bylo řečeno v kapitole „Společnost jako systém“ (str. 16), méně než sumou svých jednotlivých částí, jelikož onen celek není souhrnem všech sociálních vztahů, ale pouze procesů směřujících k zachování společnosti coby obsáhlého systému lidského soužití, viz zmíněná kapitola a v ní uvedená přesná citace Jiřího Šubrtů.

Parsons tedy staví do popředí integraci systému a zachování jeho struktur, které považuje za invariantní, zatímco pro Luhmanna je oproti tomu zcela zásadní funkcionální diferenciaci a dynamika strukturních změn uvnitř systému. Pro Luhmanna je tedy sice teoretickým výchozím bodem (spolu se systémovou teorií a radikálním konstruktivismem) také strukturní funkcionalismus, ovšem se značnou akcentací funkcionálně diferencní složky oproti integrační složce strukturní, které na rozdíl od Parsonse nepřikládá zásadní roli.

Tím se dostáváme také k podstatně odlišnému tematickému zaměření obou systémových teorií, které by bylo možné zkráceně formulovat jako: u Parsonse zdůrazněná stabilita sociálního systému, kde klíčovou otázkou jest zachování systému, nikoliv jeho vývoj a změna, versus Luhmannovo ústřední téma – evolučně podmíněný vývoj sociálních systémů, funkcionální diferenciaci a autopoiesis, tedy sebeprodukce a sebereprodukce autonomních sociálních systémů s důrazem kladeným právě na onu diferencii a kontinuální vývoj.

6.2 KONCEPCE

Funkcionální diferenciaci však není pouze součástí koncepce Niklase Luhmanna, kterou by snad teoretický přístup Parsonův postrádal. Pojem funkcionální diferenciaci totiž pochází naopak od Parsonse, i když i on sám

¹⁰⁴ Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 18

čerpá z mnohem staršího sociologického názoru popisujícího jednoduše funkční oddělení jednotlivých společenských oborů.¹⁰⁵ Ovšem vnitřní diferenciaci systémů, které tak zvyšují svoji adaptabilitu na komplexnost prostředí a kterou lze považovat za jeden ze základních teoretických přístupů Luhmanna, zakomponuje do své teorie teprve později.¹⁰⁶ Diferenci systém-prostředí přejímá mimochodem Parsons od Bertalanffyho (viz kapitola Systémová teorie - Systém a funkce) jako novější přístup oproti diferencii systém-části a stejně tak ji přejímá i Luhmann, ale stále více se od ní odklání směrem k přístupu založeném na autopoiesi.

Avšak i přes zahrnutí funkční diferenciaci zdůrazňuje Parsons vždy konsenzuální složku – klíčovým faktorem společenské integrace je pro něj hodnotový konsenzus a konformita jedince v souladu se společenským systémem, napříč kterým vládne tendence ke stabilitě a setrvalosti. Ona stabilita a setrvalost je zajišťována mechanismy adaptace a kontroly a ona k tomu potřebná konformita jedince je zajišťována socializací a sociální kontrolou.¹⁰⁷ Parsons totiž pojímá společnost jakožto otevřený systém, ve kterém je možné řídit, plánovat a regulovat vývoj, změny a pokrok. Všechny problémy je podle něj možné řešit na platformě shody a konsenzu a věří, že je možné se shodnout na jediném kulturním hodnotovém vzorci a to alespoň v rámci těch nejpálčivějších problémů.¹⁰⁸

Tento konsenzuální přístup Luhmann zcela rezolutně odmítá, jakožto neschopný postihnout změny v současné světové společnosti a proto i v určitém ohledu nebezpečný, pokud by byla na jeho podkladech vypracována řešení

¹⁰⁵ Nassehi, Armin, *Funkcionálně diferencovaná společnost*. V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000, str. 172

¹⁰⁶ Původně není tento pojem vnitřní diferenciaci součástí jeho koncepce – přichází s ním až v reakci na kritiku, která se snesla na jeho teorii v důsledku Parsonsova nedostatečného zájmu o procesy změny a naopak přílišného vyzdvihování stabilizačních procesů. Viz. Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 18

¹⁰⁷ Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 18

¹⁰⁸ Mucha, Ivan, *Niklas Luhmann: Od teorie otevřeného systému k autopoiesi*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Postparsonsové teorie sociálních systémů*, Karolinum, Praha 2007, str. 90-91

těchto problémů vzniklých v důsledku oněch změn. Umisťuje do role společensky integračního faktoru naopak diferenci a dissensus a na místo otevřenosti systému prosazuje pojetí systému operačně uzavřeného. Jak říká ostatně Armin Nassehi : „*Zatímco Talcott Parsons jde v rámci své teorie společnosti exaktně touto cestou (Tedy cestou navázání rozdiferencování nestejných oblastí jednání na podmínku normativní integrace) a přesahuje tak vzdělávací charakter paradigmatu své teorie, Niklas Luhmann nabízí jinou variantu, která nezačíná jednotou, ale diferencí.*”¹⁰⁹ Ostatně Armin Nassehi, profesor sociologie na univerzitě Ludwiga Maximiliana v Mnichově a v mnohém následovník Niklase Luhmanna, považuje onu variantu opoziční k Parsonsovi za otevřenější a schopnější teoretického zachycení zcela nepoměrně většího množství myslitelných případů, respektive všech myslitelných případů.¹¹⁰

6.3 SOCIÁLNÍ SYSTÉM NEBO SOCIÁLNÍ SYSTÉMY?

Pojem sociální systém v pojetí Talcotta Parsonse má odlišný kontext, obsah a místo v sociální realitě než u Niklase Luhmanna. Teorie sociálního systému byla rozvíjena u Parsonse v rámci teoretické koncepce obecné teorie jednání a ústředním tématem této teorie je pro něj vytváření *trvalého* (hledisko změny je oproti Luhmannovi potlačeno) sociálního řádu. V roce 1951 vychází dílo „The social system“ a na něj navazuje, v rámci Parsonsovi snahy o přeformulování vlastní funkcionální teorie, tzv. paradigma čtyř funkcí, které řeší čtyři základní systémové potřeby¹¹¹, tedy v podstatě základ koncepce AGIL, schematicky popsané (se zaměřením aplikace koncepce na sociální systém) v kapitole „Teoretické pozadí a vlivy“ této bakalářské práce.

¹⁰⁹ Nassehi, Armin, *Funkcionálně diferencovaná společnost*. V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000, str. 172 (Poznámka K.Š.)

¹¹⁰ Tamtéž, str. 172 - 173

¹¹¹ Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*. V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 22

6.3.1 AGIL

Koncepce AGIL nebyla aplikována Parsonsem pouze na sociální systém, ale na mnoho dalších oblastí sociální reality (například i na každý ze subsystémů sociálního systému) a postupně se stala dokonce pro Parsonse nástrojem, který sloužil k popsání a vysvětlení víceméně všech sociálních jevů.¹¹² Z perspektivy teorie jednání je dokonce sociální systém pojímán jako subsystém systému jednání, plnící integrační funkci pro systém jednání, což lze vidět v této tabulce prezentované Jiřím Šubrtem¹¹³:

System jednání

A – Adaptace

G – Dosahování cílů

System chování organismu (behaviorální systém)	System osobnosti (psychický systém)
Kulturní systém	Sociální systém

L – Udržování vzorců

I - Integrace

Ačkoliv je hierarchie systémů u Luhmanna v určitých bodech zdánlivě (zdánlivě, protože už jen vymezení pojmu sociální systém znamená pro Luhmanna něco jiného než pro Parsonse) podobná, nenajdeme v ní nic, co by naznačovalo, že by jednotlivé systémy plnily určité funkce zaměřené k zachování celkového nadřazeného systému, což je patrné z tohoto Luhmannova náčrtku¹¹⁴:

¹¹² Tamtéž, str. 22

¹¹³ Viz. Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 24

¹¹⁴ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 13

1	Systém				
2	stroje	organismy	Sociální systémy		Psychické systémy
3			interakce	organizace	společnosti

Sociální systém je u Luhmanna dělen, jak bylo již vyloženo, na interakční systémy, organizační systémy a společnost jako specifický sociální systém, kde každý z druhu má určitou míru autonomie a neslouží funkčně žádnému centru. Sociální systém tedy není u Luhmanna subsystémem jednání odpovědným tomuto systému integrační funkcí, nýbrž je jaksi subsystémem pouze z pohledu obecného pojmu systém, jinak je označením pro vlastně mnohost sociálních systémů, které spojuje operace komunikace jako základní druh operace a odlišuje kontext této operace. Pokud bychom komunikaci, jež je u Luhmanna základní a v podstatě jedinou operací sociálních systémů, pojali jako složenou z jednotlivých aktů jednání, vyjde zřetelně na povrch odlišnost obou schémat dělení systémů.

V podstatě je velmi zřetelné, že Parsons vždy pojímá jakýkoliv subsystém jako zodpovědný nadřazenému systému, vůči kterému plní určitou funkci, a skrze tyto subsystémy (kterým přiznává schopnost vzájemné komunikace), s jejich diferencovanými funkčními zaměřenými je hlavní nadřazený systém udržován, ba dokonce stabilizován a uváděn do stavu rovnováhy (v tomto smyslu je dokonce kulturní systém v hierarchii zajišťování stability výše než sociální systém) – podobně jako v lidském těle, kde jeho jednotlivé orgány plní funkce vázané k prospívání lidského těla jako celku.

Luhmannovo pojetí je zcela odlišné, v souladu s moderními jevy, především procesem globalizace, odmítá nějaké řídicí centrum, k jehož dobru by systémy a subsystémy pracovali či které by samo snad dokonce ony „služby“ vyžadovalo a regulovalo pomocí určitých norem, hodnot nařízení apod. Podle

Luhmanna jsou veškeré Parsonsovy snahy o určení pro systém prospěšných a škodlivých momentů bezdůvodné, protože kontingence je stejně imunní vůči veškerým takovýmto úvahám.¹¹⁵ Otázku dvojité kontingence Parsons dle Luhmanna řeší opět konsenzuálně a s již zmíněným důrazem na kulturní systém: „Parsons, jak již bylo naznačeno, viděl řešení [problematiky dvojité kontingence] v předpokládaném, (ale dostatečně reálně krytém) hodnotovém konsenzu, ve shodné normativní orientaci, 'shared symbolic system', který má normativní charakter jako kód. Tento návrh je, z hlediska dějin teorie, formulován v přechodném období. Předpokládá spolu se sociologií první poloviny 20. století, že všechny společnosti tradují kulturu, a že každá sociální situace proto vždy nalézá kulturu. Dlouhodobé struktury, jež umožňují sociální řád, spočívají v tomto kulturním dědictví, čili v minulosti.“¹¹⁶

Systémy i subsystémy jsou v jeho pojetí naopak operačně uzavřenými, autonomními, vzájemné potřeby pouze rezonujícími, nikoliv komunikujícími, značně diferencovanými systémy. Hlavním hlediskem je pro ně diference, jak mezi sebou navzájem, tak i směrem k okolnímu prostředí. V podstatě je paradoxně toto pojetí v určitém smyslu snad i více realistické ohledně srovnání s příkladem lidského organismu – podobně jako mozek a jeho vlastní zájmy (například různé závislosti) či zájmy pohlavní, popřípadě další specifické zájmy jednotlivých orgánů mohou způsobit za určitých okolností chátrání či dokonce skon celku - lidského organismu, tak i systémy v Luhmannově pojetí produkují množství problémů, které nejsou schopny uspokojivě řešit (respektive jejich řešením je opětovně vydiferencování, čímž se část problémů vyřeší, ale otevře se další pole problémů nových atd.), a činí celek ve svém důsledku zranitelnějším a náchylnějším k poruchám než by tomu bylo v případě systémů jednodušších. Tento příklad je samozřejmě značně zkreslující a z mnoha důvodů nevhodný, naznačuje však důležitý aspekt Luhmannovy na diferenci založené

¹¹⁵ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 105

¹¹⁶ Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006, str. 124-125 (Poznámka K.Š.)

koncepce pojetí sociální reality, kde nejdůležitější zájem jednotlivých systémů a subsystémů leží v udržení a reprodukci jich samotných a nikoliv nějakého jim nadřazeného celku.

Pokud zde kladu důraz na rozdílnosti obou koncepcí, je třeba také podotknout, že přes Luhmannovo odmítnutí celé koncepce AGIL s jejími čtyřmi sektory funkčně zaměřenými k řešení čtyř problémů ohledně přežití systémů, je zde jeden koncept, který je součástí koncepce AGIL a který Luhmann od Parsonse přebírá a rozvíjí ve svém vlastním teoretickém přístupu – jsou jím symbolicky generalizovaná média, jejichž výkladu se věnovala již kapitola zaměřená na Luhmannovo rozdělení médií. Parsons vypracoval tento pojem v souvislosti se svou analýzou ekonomického systému. Přišel na to, že podobnou funkci, kterou plní peníze v rámci ekonomického subsystému, musí plnit „něco“ i v ostatních subsystémech.¹¹⁷ Toto „něco“ nazval tedy pojmem „symbolicky generalizovaná média“ (viz ona kapitola „5.2.1 Luhmannovo rozdělení médií“) a určil politickému subsystému jako jeho symbolicky generalizované médium moc, právnímu subsystému (societární komunita) vliv a subsystému výchovnému, náboženskému a rodině (fiduciární subsystém) hodnotový závazek. U Luhmanna je pojem „symbolicky generalizovaná média“ doplněn o slovo komunikační, používá tedy pojem – „Symbolicky generalizovaná komunikační média“. Tato původně Parsonsova koncepce je v rámci zapracování Luhmannem do jeho systémové teorie vztažena k operaci komunikace a k jejím oblastem.

6.4 DIFERENCE A JEJÍ DOPADY

Jak již bylo řečeno, Parsonsův teoretický přístup zdůrazňující integraci je značně odlišný od Luhmannova „postmoderního“ přístupu s absencí určitého

¹¹⁷ Šubrt, Jiří, *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*. V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 26

řídícího centra a zdůrazňujícího diferenci. Parsonsův teoretický přístup k sociálnímu systému vyvolává zcela pochopitelně dojem, že sociální systém je ve své podstatě popisem instituce státu, spíše než celé společnosti, což do určité míry koresponduje i s touto citací Armina Nassehi: „Vypadá to, že pro epochu národního státu Parsonsův model úplně stačí.“¹¹⁸ Naopak Marek Německý k této problematice týkající se Parsonsova pojetí společnosti říká: „Kladem konsenzuální teorie je skutečnost, že umožňuje popsat společnost jakožto entitu, která není identická se státem coby administrativně politickou institucí.“¹¹⁹ Ať je tomu tak či tak, je nesporné, že Parsonsův přístup je přístupem hledajícím konsenzus: „[...] a proto se snaží hledat konsenzuální základ toho, co drží moderní společnost pohromadě.“¹²⁰ A jako takový, jak bylo doloženo výše, je zcela odlišný od přístupu Luhmanna.

V souhlasu s Arminem Nassehi lze konstatovat, že Parsonsovo pojetí, pokud tedy stát přímo nepopisovalo, tak alespoň dostačovalo k jeho popisu, ovšem na změny a fenomény (především globalizace) moderní současné společnosti, které ve svém důsledku národní státy oslabují či překračují, už je podle Nassehiho tato koncepce krátká.¹²¹ Ostatně to je také jedním z důvodů, proč Luhmann Parsonsovu teoretickou koncepci odmítá – není schopna uspokojivě popsat změny odehrávající se v současné „světové společnosti“. Pokud bychom tedy přijali Luhmannovu teorii jakožto teorii inovativní, která je schopna přiléhavěji osvětlit principy, na jejichž základech se vyvíjí dnešní společnost, co z toho potom pro ni, jakožto pro společnost, kde společenský řád vzniká v důsledku návazných selekcí kontingentního charakteru a jejímž hlavním znakem je diference, vychází za vyhlídky oproti „bezpečí“ Parsonsovi společnosti s její soustavou společně sdílených hodnot a norem?

¹¹⁸ Nassehi, Armin, *Funkcionálně diferencovaná společnost*, V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000, str. 173

¹¹⁹ Německý, Marek, *Pojetí sociální komunity u Talcotta Parsonse*, V: Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006, str. 175

¹²⁰ Tamtéž, str. 176

¹²¹ Nassehi, Armin, *Funkcionálně diferencovaná společnost*, V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000, str. 121

Jak říká opět Armin Nassehi: „*Rizikový potenciál funkcionální diferenciaci spočívá totiž v jejím úspěchu. Pokud byla v rané fázi moderní doby diferenciaci cest funkcionálních společenských dílčích systémů tradiční společenské centrální legitimace garantem pro enormní letmé starty a historicky jedinečné exponenciální zvýšení možností a možností jednání, pak se právě dnes úspěch svébytného vývoje funkcionálních dílčích vyvinul v největší nebezpečí pro moderní společnost, protože s prosazenou funkcionální diferenciací se stává stále nemyslitelnější představit si společenské místo, ze kterého nebo ke kterému by se mohli koordinovat funkcionální dílčí systémy společnosti.*“¹²² To tedy znamená, že oproti Parsonsovu pojetí, kde stabilitu společnosti zajišťoval vždy jeden „zbytný“ subsystém, ať to byl politický systém či později ekonomický atd., nemá dnešní společnost podle Luhmannovy koncepce žádné takovéto koordinační centrum.

Dopad tohoto fenoménu je nejvíce patrný na problémech které zasahují vícero systémů současně – například klimaticko-ekologické hrozby. Otázky životního prostředí se dotýkají společnosti jako celku nebo, lépe řečeno, světové společnosti, ale systémy jednotlivě nejsou schopny kontrolovat ekologické podmínky své reprodukce, jak říká Ilja Šrubař: „*Naopak: každé zvýšené úsilí o kontrolu životního prostředí vede nutně k další diferenciaci systémové komunikace, a tudíž snižuje možnost centrálního řešení ekologických problémů, které by ovšem zároveň znamenalo snížení samostatného fungování společenských subsystémů, a tudíž i snížení úrovně již evolučně dosaženého systémového vývoje.*“¹²³ Jaké je podle Luhmannovy teorie řešení? V podstatě žádné, jelikož chybí ona „*komplexní nadsystémová komunikace*“, která by umožnila světové společnosti jako celku pozorovat sebe samu jako celek.¹²⁴

¹²² Nassehi, Armin, *Funkcionálně diferencovaná společnost*, V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000, str. 173

¹²³ Šrubař, Ilja, Doslov k Luhmann, Niklas, *Láska jako vášeň. Paradigm lost*, PROSTOR, 2002, str. 275

¹²⁴ Tamtéž, str. 275

Určité řešení nabízí Helmut Willke, profesor sociologie na univerzitě v Bielefeldu, jehož koncepce je dosti podobná té Luhmannově, proto jen velmi stručně onu koncepci a navrhované řešení načrtnu. Podle Willkeho koncepce je dnešní společnost společností vědění (což v podstatě nepopírá Luhmannovo pojetí, jelikož vědění probíhá také na bázi a prostřednictvím komunikace) s heterarchickým (tedy s vedle sebe autonomě a rovnoprávně operujícími systémy – podobně jako u Luhmanna) členěním funkčních systémů, které ono vědění samostatně vytvářejí a využívají pro svou reprodukci.¹²⁵ Willke konstatuje, v souladu s Luhmannem, že tato současná společnost – pro Willkeho „společnost vědění“ – přišla o běžnou formu jednoty a stala se polycentrickou.¹²⁶ Odmítá parsonsovskou integraci a navrhuje vlastní pojem supervize. Jako příklad takové instituce v roli supervizora uvádí OSN, které: „[...]jako koncernové vedení pohlíží na lokální nebo regionální konflikty ze zcela jiné perspektivy, totiž z perspektivy nákladů a prospěchu.“¹²⁷ Dalším takovým příkladem je instituce Světové banky, jež má podle něj ještě zřetelnější globální charakter. Podle něj by taková supervize, respektive supervizor, měl být vybaven tzv. dodatečnými perspektivami druhého řádu, tedy schopností zaujmout roli pozorovatele pozorovatele, což by mu umožnilo spatřit, jakým způsobem ony systémy pozorují samy sebe, a potom by musel být schopen učinit pro tyto systémy viditelným to, co v důsledku svých selekčních principů vidět nemohou.¹²⁸ Nelze však podle něj osekát supervizi na pouhý dohled, kontrolu či poradenství, i když jsou tyto prvky její součástí – měla by být vymezena jako označení pro seberefrenční, sebeřídící proces.¹²⁹

¹²⁵ Srov. Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000. Kapitola „Helmut Willke, Společnost vědění.“

¹²⁶ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.110

¹²⁷ Willke, Helmut, *Společnost vědění*, str. 261. V: Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000.

¹²⁸ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str.110

¹²⁹ Šubrt, Jiří, *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence*, V: Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007, str. 110

ZÁVĚR

Je otázkou zda je tato koncepce řešení navrhovaná Helmutem Willkem řešením skutečně nějakým způsobem realizovatelným, ale rozhodně dokazuje jednu věc, že Luhmannovské pojetí sociální reality je podnětné a ze strany mnoha dalších společenských vědců následované, ale i revidované či kritizované. Což by rozhodně Niklas Luhmann kvitoval s povděkem, jelikož stejně jako jeho předchůdce Talcott Parsons nebyl ani on dogmatickým vědcem, který by si nárokoval nepopíratelnou platnost svých teorií, nýbrž je považoval za určené k vědecké diskuzi, v důsledku které je možné a nutné je revidovat, potažmo v případě objevení se přesnější teoretické koncepce i zcela překonat.

Přestože Luhmann do jím vytyčeného cíle – vytvořit ucelenou komplexní teorii společnosti – nedorazil, přesto nelze říci, že by byl ve svém konání zcela neúspěšný. Konzistentní teorie společnosti světlo světa zatím tedy nespátřila ani prostřednictvím Niklase Luhmanna, ale rozhodně mu nelze upřít, že onen labyrint, k němuž sám svoji teoretickou koncepci přirovnává, ústí do mnoha velmi zajímavých postřehů a myšlenek, které až překvapivě odráží skutečný stav současného světa. Ostatně i současná globalizovaná společnost samotná připomíná spíše než cokoliv jiného právě labyrint systémů, podsystémů, témat, idejí, životních stylů atd. Možná tento nekonzistentní „chaos“ ani nakonec nelze popsat pomocí konzistentní teorie společnosti a v tom případě by Luhmannem nabízené nástroje dostačovaly k určitému uchopení společenské reality bez nutnosti jejich absolutní ucelenosti. Pokud bychom tedy tento pohled připustili, tak lze s určitou nadsázkou označit Talcotta Parsonse za sociologického teoretika doby národních států a Niklase Luhmanna za sociologického teoretika globalizované společnosti. Vzhledem k tomu, že však nikdo nemůže přesně

vědět, kterým směrem se bude současná „světová společnost“ dále vyvíjet, tak lze očekávat i nárůst kritiky současných teoretických přístupů. Ostatně tento fenomén je společenským vědám, v mnohem větší míře než přírodním vědám, vlastní. Společnost se nezadržitelně vyvíjí a s ní se musejí nutně, jak by řekl Luhmann – koevolučně – rozvíjet i vědy na ní zaměřené, respektive ji pozorující. A zmíněná čitelnost tohoto vývoje je zastřena ještě více než kdykoliv předtím masivně expandující a modernizovanou technikou, proklamovaným ničením zdravích ekologických vazeb a vztahů na naší planetě, jež je stále více zalidňována a mnoha dalšími aktuálními fenomény. V takovémto prostředí musí být každý pokus o poskytnutí odborné a fundované orientace v daném sociálním prostředí oceněn, i když v obrovské mase odborné literatury, která leží ve všech možných policích knihoven a knihkupectví je samozřejmě těžké se orientovat. Z tohoto pohledu je možné Niklase Luhmanna zcela s klidným srdcem doporučit.

Luhmannova teoretická práce, jak vyplývá z malého množství jeho publikací přeložených do češtiny, u nás stále není příliš známá. Velká pozornost se mu nevěnuje ani v rámci univerzitních přednášek na českých vysokých školách či v oblasti literatury sekundární . Podle mého názoru však zájem o jeho myšlenky poroste, jelikož rozsah jeho práce je skutečně obdivuhodný a zatím ještě není mimo německy mluvící země dostatečně rozšířen, což je na jednu stranu celkem pochopitelné, jelikož velká část jeho díla je také poměrně nová. Niklas Luhmann je totiž v podstatě naším současníkem, jelikož zemřel teprve před 11 lety a v té době měl za sebou již několik desítek let publikování a společenskovědního teoretického výzkumu. Proto doufám, že s postupujícím časem mu bude věnována i v naší zemi pozornost, kterou si bezesporu zaslouží.

Seznam použité literatury:

Primární literatura:

- Luhmann, Niklas, *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*, CDK, Brno 2006
- Luhmann, Niklas, *Láska jako vášně*, PROSTOR, 2002

Sekundární literatura:

- Berghaus, Margot, *Luhmann leicht gemacht*, 2.vydání, Böhlau Verlag, Köln 2003
- Šubrt, Jiří a kolektiv, *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*, Karolinum, Praha 2007
- Šubrt, Jiří (editor), *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Karolinum, Praha 2006
- Šubrt, Jiří (editor), *Postparsonsové teorie sociálních systémů*, Karolinum, Praha 2007
- Pongs, Armin, *V jaké společnosti vlastně žijeme?*, ISV, Praha 2000
- Cuin, Ch.H. a Gresle, F., *Dějiny sociologie*, SLON, Praha 2004
- *Sociologické školy, směry, paradigmata*, 2. Vydání, pro vydání připravili: Miloslav Petrušek, Alena Miltová a Alena Vodáková, SLON ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, Praha 2000
- Jandourek, Jan, *Sociologický slovník, Portál, Praha 2001, 2007*
- Sokol, Jan, *Malá filosofie člověka, Slovník filosofických pojmů*, Vyšehrad 2004